

V. FEJEZET

A magyarországi románok jogai és közszabadságai

Mindenféle élet alapvető vonása a folytonos alakulás és változás. Az egyének és nemzeti közösségek élete szintén mindenkor állandó változásnak van alávetve. Így a magyarországi románok élete is évről-évre, évtizedről-évtizedre változott. Anyagi téren, közművelődési tekintetben, az állammal való viszony kérdésében folytonos fejlődés és változás állapítható meg. Más nép vezetése alatt lévő államban ezek a változások igen gyakran az államalkotó néptől idegen népek hátrányára történnek. Az államot vezető és képviselő nép mindenkor hajlamos arra, hogy elsősorban saját érdekeit nézze, és más népeket háttérbe szorítsa. A folytonos háttérbe szorítással és az általános helyzet rosszabbodásával szemben a magát elnyomottnak érző nép természetesen védekezik. Mivel az állam vezetése nem az ő kezében van, védekezése nem történhet fegyveres hatalommal. Az önvédelem az állampolgárok egyéni és közszabadságainak érvényesítésével biztosítható. Civilizált és valóban szabadelvű állam mindenkor megadta polgárainak az őket fenyegető elnyomás elleni törvényes védekezés jogait. Ezek a jogok a francia forradalom óta általában az emberi jogok vagy úgynevezett közszabadságok elnevezés alatt szerepelnek.

A magyar uralom alatt élő románok is az állandó védekezés szükségességét érezték. Úgy látták, hogy egyesek és egyes hatóságok intézkedései különösképpen ellenük irányulnak, és ezekkel szemben védekezniük kell. Ilyenkor minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználtak arra, hogy a sérelmezett intézkedések visszavonását, vagy az elszenvedett sérelem orvoslását a magyar állam területén az állampolgári jogok és közszabadságok gyakorlati érvényesülése határozta meg.

Milyen jogai voltak hát a magyarországi románoknak? A feleletben nem törvénykönyvek vagy rendelkezések papíron olvasható szövege a lényeges, hanem az, ami a gyakorlatban is valóságosan érvényesült. Ilyen helyzetben ugyanis legtöbbször az az eset szokott előadódni, hogy a törvényben biztosított jogok gyakorlati használata az illető nemzetiség számára nehézségekbe ütközik. Ezért a románok jogainak kérdésében lényeges dolog a román források, sajtóközlemények és különféle feldolgozások anyagának tanúbizonysága. Ugyanis elsősorban ebből az anyagból lehet megállapítani a ténylegesen használt jogok mértékét. Ebből az anyagból megállapíthatóan a magyarországi románok a kiegyezés korában mindvégig ténylegesen élvezték az egyéni szabadságot, a tulajdonjog szabadságát, a sajtószabadságot, a gyülekezési és társulási szabadságot, a vallásszabadságot. A minden magyarországi állampolgár által élvezett fenti jogok mellett a románok, mint külön nemzetiség tagjai, sajátos nemzeti jogokkal is élhettek. Ezek a jogok a román nemzeti szimbólumok használatára és a határokon túli románokkal való érintkezés lehetőségeire vonatkoztak. A fenti, sajátosan román jogokon kívül a románok élhettek politikai jogaikkal, a helyi önkormányzat jogaival, és mikor e jogok használatában sérelmeket szenvedtek, igénybe vették a magyar igazságszolgáltatás védelmét. A román sajtóban leírt adatokból megállapítható, hogy az állampolgári jogegyenlőség elve a románok ügyeiben is általában ténylegesen érvényesült.

Az egyéni szabadság

A magyarországi románok a magyar állam területén mindvégig élvezték ezt a lényeges szabadságjogot. Egyéni elhatározásuk, az ország területén való szabad közlekedésük és házjuk mindvégig gyakorlatilag is valóság volt. A kiegyezés korában egyéni szabadságot korlátozó állami intézkedések, ostromállapot, erőszakos közmunka, kényszer-beszállások stb. nem fordultak elő. Ennek következtében a magyarországi románok egyénileg mindvégig teljes szabadságban éltek, házukban azt csinálták, amit akartak, rendőralom vagy az egyéni szabadság más fenyegető réme nem bántotta őket. Ilyen természetű panaszokat a román sajtóban és a magyarországi románokra vonatkozó történeti feldolgozásokban nem is találunk.

A tulajdonjog

A magyar állam területén a kiegyezés korában a tulajdonjogot mindvégig a legteljesebb tiszteletben tartották. Tulajdonával, vagyonával mindenki mindenkor a törvénynek megfelelően szabadon rendelkezett. Ezt a jogot nemcsak egyének, hanem jogi személyek is egyformán élvezhették. A kisajátítást nagyon ritkán és csak kimondott közérdekből alkalmazták. Semmiféle állami vagy nemzeti érdek címén magántulajdonban lévő épületet vagy birtokot nem sajátítottak ki. Román vonatkozásban egy esetről tudunk, mikor egy román közvagyonot kisajátítottak. Mint láttuk, ez a kisajátítás a Gozsdu Alapítvány rákosi birtokában történt. A Gozsdu-hagyaték tulajdonát képező rákosi villát és a mellette lévő földeket a magyar államvasutak céljaira kisajátították. A kisajátítás azonban azt jelentette, hogy az államvasutak megvásárolták a villát és a földeket, mégpedig a valóságos árnál háromszor magasabb összegért. A Gozsdu Alapítvány vagyona tehát e kisajátítás következtében tetemesen megnövekedett.¹

A sajtószabadság

A magyarországi románok szabadságjogai között ez volt a legnagyobb fontosságú, és a legdöntőbb jelentőségű. E jog gyakorlását mindenek előtt az a tény határozta meg, hogy a kiegyezés korában, 1867-től 1918-ig, a magyar sajtórendszer az előzetes cenzúra intézményét nem ismerte. A cenzúrát a kiegyezés előtt az osztrák hatóságok mind a magyarokkal, mind a románokkal szemben alkalmazták. A kiegyezés után a magyar állam ezt az eljárást végleg megszüntette. A sajtóban elkövetett és a törvényes rendelkezésekbe ütköző vétségekért az újságírókat utólag vonták felelősségre. Sajtóügyekben esküdtbírák ítéleztek. A román sajtó működéséből és a különféle román napilapokban megjelent cikkek szerzői ellen indított sajtóperekből pontosan megállapítható a románok által élvezett sajtószabadság valóságos mértéke.

Melyek voltak a sajtószabadságot korlátozó intézkedések? Azaz más szóval, milyen természetű cikkekért vonták felelősségre íróikat? Mit volt szabad a magyar állam területén megjelenő román lapokban írni, és miféle beállítású cikkekért következett be a sajtóper? További kérdés: milyen ítéleteket szabtak ki, és ez ítéletek végrehajtása mennyiben gyakorolt elrettentő, félelmet keltő hatást a román sajtó képviselőire?

E kérdések megválaszolásából nagyon érdekes kép alakul ki. A román újságírók leggyakrabban a BTK 172. §-ban körülírt okok miatt kerültek bíróság elé. Ez a paragrafus a nemzetiség elleni izgatás vétségére vonatkozott. Eszerint „aki a 171. §-ban meghatározott módon (valamely gyülekezeten, nyilvánosan, szóval, vagy aki nyomtatvány, irat, képesábrázolat terjesztése vagy közszemlére kiállítása által) a törvény ellen, vagy aki hatóságoknak törvényes hatáskörükben kiadott rendelete, meghagyása, határozata ellen engedetlenségre egyenes felhívást intéz vagy terjeszt: két évig terjedhető államfogházzal és 1000 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Ugyanezen

büntetés éri azt, aki a 171. §-ban meghatározott módon valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre a másik ellen, úgyszintén azt is, aki a tulajdon vagy a házasság jogintézménye ellen izgat.” A szövegben szereplő nemzetiség fogalmát a Kúria elvi határozata a következőképpen állapította meg: „Külön nemzetiségek alatt az anyanyelvük azonosságánál fogva együvé tartozó, ezen az alapon történeti múltra visszatekintő és az anyanyelvükhöz ragaszkodó népfajokat kell érteni.”

A idézett rendelkezések alapján amikor valamely román újság a magyarság ellen, vagy a magyar állam alkotmánya (az 1867-es kiegyezés s a dualizmus, tehát Magyarországon a magyarság vezető szerepe) ellen irányuló izgató cikket közölt, az ügyészség mérlegelte a sajtóper hivatalos megindításának lehetőségét. Az 1884-ben megindult Tribuna első sajtóperét a lap november 18/30-i 175. számában közölt cikk miatt kapta. A cikket a lap főszerkesztője, a Bukarestből a putnai határozatok alapján Szebenbe visszatért Slavici János román író írta. Cikkében két száz rablógyilkos elítélésével kapcsolatban a magyar államnyelv kérdését fejtegette. A száz rablógyilkosokkal az ítéletet az állam nyelvén is közölték. Slavici ez alkalommal többek között ezeket írta: „Végzetes módon vak ellenségeskedésre kényszerítenek minket a magyar állammal szemben, és okvetlenül keresnünk kell az alkalmat, hogy azt alapjaiban rázkódtassuk meg, hogy mindenütt összegyűjtsük ellenségeit, egyesüljünk azokkal, és bárhol járunk, az embereket mindenütt tegyük a magyar állam ellenségeivé.” Az ügyész vádat emelt Slavici ellen. A per a szebeni esküdtszék elé került, az esküdtek száz nemzetiségűek voltak. A fenti kitételben büntetendő cselekményt nem láttak, és Slavici-ot jogerősen felmentették. A Tribuna működésének első esztendeje alatt ilyen és hasonló cikkekért egyetlen cikkírórt sem ítélték el. Az ügyész még csak vádat sem emelt például, midőn a Tribuna 1884 őszén a következőket írta: „Ha a magyar államban a román faj megerősítése nem lehetséges, akkor nekünk nem marad más szabadulás, mint az illetén magyar állam megsemmisítése, és e megsemmisítésért indított harc, a magyar faj ellenségeivel való szövetekezés mint szerves szükség jelentkezik számunkra.”²

A magyar kormány, látva a száz nemzetiségű esküdtszék magatartását, a sajtópereket 1885 után a kolozsvári magyar esküdtszék elé utalta. Itt zajlott le a legtöbb sajtóper, melyet magyar- vagy államellenes izgatásért egyes román újságírók ellen indítottak. Jellemzők azok az okok, melyek miatt ezeket a sajtópereket az ügyészség hivatalból kezdeményezte. Így például a Tribuna 1885 végén ismét sajtópert kapott. A sajtóper oka a lap november 16/28-i számában megjelent vezércikk volt. A vezércikk szerzője a Kolozsvári Közlönnyel polemizálva kifejtette a magyarországi románok céljait. A Kolozsvári Közlöny azt állította, hogy a román követelések teljesítése egyenesen a szomszédos Romániával való egyesülés megvalósítására vezet. Először önkormányzatot kérnek Erdély számára. Azután követelik a románok külön népi közösségének az államban való közjogi elismerését. Miután pedig ezt a kérést kifejezték, megvalósítása után alkalomadtán csatlakoznak a szomszédos rokon államhoz, ha ilyen van, ha pedig nincs, akkor teljes függetlenséget és elszakadást valósítanak meg. A Tribuna megállapította, hogy a kolozsvári félhivatalos lapnak sok igaza van. Mert midőn azt írja, hogy „bármilyen engedményt tennének nekünk románoknak, fel fogjuk használni azt a mi Kárpátokon túli testvéreinkkel való egyesülés előkészítésére, és a Duna, Dnyeszter és Tisza között elterülő nagy román állam megalapítására” – erre azt válaszoljuk: „A kolozsvári fél-hivatalosnak igaza van, midőn feltételezi, hogy a románokat áthatotta a nemzeti egység vágya. Nagyon természetes ez a vágy, mélyebben behatolt a román nép nagy tömegeibe, mint ahogy a magyarok elképzelhetik.” Azonban e vágy ellen a Tribuna szerint csak úgy lehet küzdeni, ha a magyarok megadják mindazokat a jogokat, melyeket a románok követelnek. Hiába mondja erre a magyar lap, hogy

a horvátoknak adott önkormányzat nem vezetett az ő megelégedésükre, s ezért az államnak és vezetésének magyar jellegűnek kell maradnia. A románok ebbe sohasem nyugodhatnak bele. Ez egyenesen polgárháborúra vezet. „Ez a föld se nem magyar, se nem román, hanem mindnyájuk közös hazája. Ne jöjjenek a magyarok állandóan azzal az állítással, hogy ez magyar és csak magyar, mert a románokat arra kényszerítik, hogy makacsul bebizonyítsák, miszerint vagy román, vagy pedig pusztaság.”³

Amint látjuk, a sajtópernek volt komoly indoka és alapja. Az államnak védekeznie kellett a fenti beállítással szemben, mely lendületes nyelven és nagyszerű formában megírva naponta áradt szét a mohó román tömegek felé. Ugyanígy a jogi önvédelem szükségessége készítette a magyar ügyvédséget arra, hogy ugyanezen év végén hasonló természetű kitételért újabb sajtóper indítson. Ekkor a sajtóper oka a következő mondat volt. „Ha a magyaroknak szabad volt a Pragmatica Sanctio, és a mi akaratunk ellenére Erdélyt Magyarországgal egyesíteni, nehéz a románokat meggyőzni arról, hogy nekik nem szabad ugyancsak a Pragmatica Sanctio és a magyarok akarata ellenére, Erdélynek valamely más állammal való egyesítésére törekedniök.”⁴

Megállapíthatjuk tehát, hogy a fenti sajtópereket valóban a magyar állam védelme érdekében indították meg. A magyar államban érvényesülő sajtószabadság lehetővé tette a románoknak vágyaik és panaszai szélsőséges formában való kifejezését, amiért azután adott esetben vállalniuk kellett a felelősséget. Összevetve az ítéletek szigorúságát azzal a hatással, amit az elkövetett izgatás a népre gyakorolt, nyilvánvaló, hogy azok nem voltak sem túlságosan szigorúak, sem elrettentő hatásúak. Sajtóvétségben ugyanis államfogház-büntetést vagy pénzbírság-büntetést szabtak ki. Ám az államfogház, különösen Vácott, akkoriban egyáltalán nem volt félelmetes. Ezt tudjuk a Tribuna főszerkesztőjének, Slavici-nak az első világháború után megjelent Börtöneim című könyvéből.⁵ A könyv tartalmából feltárul az államfogházra ítélt újságíró helyzete. Slavici-ot elítélése után nem tartóztatták le. A bíróság megengedte, hogy Bukarestbe utazzék és ott elintézzé folyó ügyeit. Reá bízta a napot, amikor jelentkeznie kell Vácott. Slavici megmondta, mikor fog odaérkezni. A megállapított időpontban tényleg meg is érkezett a váci államfogházba. Ez nem a váci börtönben volt, hanem egy külön házban, melyet a magyar állam a politikai, sajtó- és párbajvétségekért elítéltek részére bérelt. Slavici külön szobát kapott, melynek egyetlen ablaka egy tiszta udvarra nyílt. A szoba bútorzata egy ágyból, két székből, egy asztalkából és egy ruhásszekrényből állott. Az ágy felszerelése lószőr matrac, tollpárna, és paplan volt. A szobát a börtön alkalmazottja külön a szabályzatban megállapított díjért takarította. Slavici-nak megengedték, hogy kosztját kívülről hozassa be. Az elítélt író felesége kosztján élt, mert a felesége kétéves kisfiúkkal együtt szintén Vácra költözött, és a börtön közelében egy bútorozott szobában lakott. Napközben együtt volt a férjével, mert Slavici szobáját reggel kinyitották, s ő az egész napot családjá társaságában tölthette. Így volt ez a többi elítéltekkel is. A délutánt rendszerint a ház mögötti kertben töltötték el. Itt egymás között, vagy az odaérkező látogatók és vendégek társaságában szórakoztak. Ha szép idő volt és kedvük kerekedett kirándulásra, akkor átmehettek a Váccal szemben lévő szentendrei szigetre. E célból a fogház csónakja és az evezősök rendelkezésükre állottak. Slavici gyakran élt az engedéllyel. Az ör kíséretében ilyenkor kiment a Duna-partra, hol felesége és gyermeke várta. Itt beszálltak a csónakba, melyet az evezősök a szigetre röptettek, ahol a család estig „teljes szabadságban” együtt volt és élvezte a szép időt meg a festői környezetet. „Nem afféle előny volt ez, amit csak nekem adtak meg – írja erről Slavici –, hanem olyan könnyítés, amelyben a hosszabb fogházbüntetésre ítélték mind részesültek, mert a büntetést nem a testi-lelki pusztulás céljából szabták ki, s különösen nem azért, hogy az elítéltet erkölcsstelenné s a társadalom még keményebb ellenségévé tegyék.”⁶

A fogházbüntetés alatt Slavici felesége újabb anyai örömök teljesülése felé közeledett. A magyar állam legnagyobb ellenségét, Slavici-ot nagy aggodalom fogta el. Szeretett volna a nehéz órák alatt felesége mellett lenni. A fogházigazgató azt tanácsolta, hogy forduljon az igazságügyi minisztériumhoz, és kérjen szabadságot arra az időre. Slavici a kérést be is nyújtotta. Kívánságát azonnal teljesítették. A miniszter táviratilag utasította a fogházigazgatót, hogy a fogház orvosa azonnal vizsgálja meg Slavici asszonyt, s legyen állandó kezelőorvosa; Slavici-nak pedig szabadságot adott felesége gyermekágyi betegségének idejére. Így Slavici két hétig volt felesége mellett, s Vácott bárhova mehetett, semmiféle ór vagy rendőri felügyelet nem zavarta. Feleségének szülése a fogház orvosának felügyelete alatt, minden baj nélkül lezajlott. Újszülött gyermekét két hét múlva húsz budapesti román egyetemi hallgató jelenlétében megkeresztelték, akik a Tribuna főszerkesztőjének tiszteletére Vácra utaztak. Miután a családi ünnepséggel az újszülött érkezése körüli aggodalmak eloszlottak, Slavici kétheti szabadsága lejártá után újból visszatért a fogházat jelképező kis házba.

Fogságának egész ideje alatt Slavici azzal foglalkozott, amivel akart. Bármiféle könyvet vagy folyóiratot szabad volt olvasnia. Szükség esetén a fogházigazgató saját könyveit is örömmel odakölcsönözte. Slavici azonban börtönbüntetésének ideje alatt is leginkább a Tribuna ügyeivel foglalkozott, és a Bukarestben kiadásra kerülő Hurmuzaki-okmánytár szövegét javíttatta. A bukaresti nyomda a kiszedett szöveget egyenesen Vácra küldte, ahol Slavici a korrektúrát gyakran a fogházigazgató segítségével csinálta meg. Néha a korrektúra helyett cikket írt, melyet rögtön küldött a szebeni Tribuna számára, kemény hangon bírálva a magyar állam románellenes nemzetiségi politikáját.⁷

Slavici visszaemlékezése a váci államfogházban szerzett élményeiről találoán jellemzi az államfogházra ítélt román újságírók életét. Ha a magyar sajtópolitika célja a félelemkeltés által a gondolatszabadság elfojtása lett volna, akkor a sajtóperekben elítélt újságírók bizonyára más bánásmódban részesülnek. Mint Slavici megállapította, az ilyen büntetéseket „nem a lelki és testi pusztulás céljából” szabták ki. Éppen ezért adták meg a leírt könnyítéseket az elítélteknek. A szegedi államfogházban valamivel szigorúbb volt a rendtartás. De az elítéltek emberi méltóságát ott is tiszteletben tartották, és emberségesen bántak velük. Lucaciu, a román irredentizmus legszélsőségesebb képviselője, egész szegedi fogsága alatt zavartalanul írhatta társadalomfilozófiai munkáját. „Mialatt fogolytársai olvastak vagy szórakoztak – írja a róla szóló monográfia szerzője – ő tárgyában elmélyülve írt egyszerű asztala mellett, és a leírt sorok egymás után töltötték meg a lapokat.”

Az újságírók tisztában voltak az államfogház éppen nem elrettentő jellegével. Így a kiszabott büntetéstől nem is féltek, s kiszabadulásuk után tovább folytatták izgató tevékenységüket. A sajtószabadság lehetőségeit a végletekig kihasználták. Lucaciu életrajzírója ugyan ezt a szabadságot csak „a sajtószabadság kezdetének” nevezi. De rögtön hozzátesszi: „A román vezetők ezt a szabadságot arra használták fel, hogy a néptömegekhez szóljanak. Hogy az utólagosan cenzúrázott cikkeikért börtönbe kerülnek, az nem volt fontos; fő dolog a cikkek hatása volt.”⁸

Az elítélés második módja a pénzbüntetés volt. Ez a román társadalom rétegeinek évről-évre jobb anyagi helyzetében és a román állam bőséges anyagi támogatására való tekintettel nem volt túlságosan félelmetes veszedelem. Ilyenformán ez sem tartotta vissza valami nagyon a román újságok cikkezőit attól, hogy a magyarság és a magyar állam ellen heves kirohanásokat intézzenek. Az izgató célú újságcikkek hatása alatt szóban elkövetett izgatás ugyancsak enyhe büntetéssel járt. Néhány példa világosan érzékelteti a magyar igazságszolgáltatás eljárását.

1896-ban az Arad megyei Kürtös községben fáklyásmenet volt a millenniumi ünnepségek alkalmából. A felvonulást szemlélő tömegből Dumitru Palcu kürtösi lakos odakiáltotta a

menetelők felé: „Le a magyarokkal!” Mikor kérdőre vonták, tüntetését így indokolta: „Jogom van így beszélni, mert ez a föld nem magyar, hanem román.” Az elsőfokú bíróság bizonyíték hiányában felmentette. De az ügyész fellebbezett. A Kúria legfelső fokon 3 hónapi államfogházra és 50 forint pénzbüntetésre ítélte.⁹

Drăghici brassói román nyomdász 1902. május 16-án Andrei Mureșeanu szobrának megkoszorúzása után ezt kiáltotta: „Éljenek a románok, döggöljenek meg a magyarok!” Ezért egy hónapi államfogházat és 100 korona büntetést kapott.¹⁰

Florea Berdean újszentannai román birtokos 1909-ben a helybeli vasútállomáson románul kért jegyet. De nem kapott, mert a pénztáros nem tudott románul. Erre a román birtokos többek füle hallatára így kiáltott fel: „Ez a kormány börtönbe zárja a román népet és valóságos átok az országon. Az egész országot fel kellene darabolni, mint egykor Lengyelországot!” A súlyos kijelentésért 15 napi államfogházra ítélték.¹¹

Hasonló eseteket oldalakon keresztül lehetne ismertetni. De már a felsoroltak is bizonyítják azt a tényt, hogy a szóban elkövetett izgatásokat a bíróságok enyhébb ítéletekkel sújtották, mint a sajtóban közölt, gyűlöletre uszító cikkeket. A bíróságok nyilvánvalóan az uszítás hatékonyságát vették elsősorban alapul. Az újságokban megjelent cikkeket tömegek olvasták, s azok közvéleményt teremthettek, míg az egyes kijelentések hatása elszigetelt maradt.

Természetesen az ítéletek enyhesége vagy szigorúsága gyakran a pillanatnyi magyar–román viszony feszültségének a függvénye volt. Az izgatási perekben esküdtszékek ítéleztek. Ezeknek tagjai rendszerint újságolvasó emberek voltak, akik az újságokban kifejezett nézetek befolyásától nem mindig lehettek teljesen mentesek. A románul is értő magyarok néha az eredeti román újságcikket olvasták, mások a magyar sajtóból értesültek a vádemelést kiváltó cikk tartalmáról. A román sajtó magyarelles hangja, gyűlöletre uszító irányzata néha még élesebbnek tűnt a magyar sajtó tolmácsolásában. Ennek visszahatása nemegyszer érezhető volt az esküdtszék döntésében. Viszont arra is több eset volt, hogy a magyar sajtó túlzottnak tartotta a sajtó útján elkövetett izgatásért kirótt büntetést. Például mikor 1905-ben a kolozsvári törvényszék egy román versért egy évi államfogházra ítélte a szerzőt, a Kolozsvári Napló című magyar újság tiltakozott az ítélet ellen. A szászvárosi román lap némi elégtétellel idézi magyar lapjáról a reakcióját. „A túl szigorú ítélet mindenütt méltó feltűnést keltett” – írta többek között az említett lap, majd hozzátette: „Ezek után bárki érthetőnek és indokoltnak találhatja a nemzetiségek lázongó keserűségét.”¹²

Az egyévi államfogház valóban ritkaságnak számított az izgatásért kimondott ítéletek között. A magyar igazságszolgáltatás ennél hosszabb időre szóló büntetést román vádlottakra csak a memorandum-perben mondott ki, mikor is Lucaci Lászlót öt évre, több társát pedig két-két évre ítélte. Mint ismeretes, az elítélteknek ezt a büntetést sem kellett letölteniük, mert másfél évi államfogházban eltöltött idő után amnesztiát kaptak és szabadlábra kerültek.

A legtöbb sajtóper a magyarság meggyűlöltetésére irányuló szándék miatt indították meg. Így, a Foaia Poporului 1893. július 11/23-i 28. számában megjelent Románia a mi számunkra című cikk szerzője elleni sajtóper megindításának ügyészi indokolása tipikusnak tekinthető. A cikkből vett kifejezések az indokolás szerint „úgy mutatják be a »magyar« uralmat, a »magyar« nemzetet, a »magyarokat«, mint a románok legkérelmezhetőbb ellenségeit és megsemmisítőit, akik csapást csapás után mérnek a románokra, törvénytelen, igazságtalan üldözéssel, elnyomással és politikai terrorral gyötrik őket. Miután ezek a »magyaroknak« tulajdonított törekvések alkalmasak arra, hogy a könnyebben félrevezethető románokat a magyarok elleni gyűlöletre izgassák, és így magukban foglalják a nemzetiség elleni izgatás büntetékének alkotó jegyeit”. Az ügyész a büntető eljárás 172. §-a alapján megindította a

sajtópert a nevezett cikk szerzője és a lap felelős kiadója ellen.¹³ Az ilyen és ehhez hasonló cikkekért általában néhány hónapos, vagy legfeljebb fél éves államfogházban eltöltendő büntetés járt. Olyan ítélet is akadt, amelyet a bíróság antiszemita izgatás miatt mondott ki. Goga román költő ilyen cikkért ült a szegedi államfogházban. Az alkotmány vagy az állam integritása elleni ügyekben szigorúbb ítéleteket hoztak.

A sajtószabadság akkori értelmezése a sajtóperek ellenére is széles körű jogokat és lehetőségeket nyújtott a román nemzetiség számára. A román újságírók mindennapi tevékenységük gyakorlása közben sajtóper nélkül élvezhették az alábbi jogokat és lehetőségeket: a) a román társadalom faji bojkottjának hirdetése; b) a magyar állam, a magyar hatóságok és intézmények, valamint a magyar természet és kultúra erős kritikája, sőt neveltségessé tétele; c) a román faji tulajdonságok korlátlan magasztalása és dicsőítése; d) a magyar történelem elferdítése és ócsárlása; e) a Romániához való tartozás kifejezésének változatos módjai.

A román faji bojkott hirdetése

A román faji bojkott hirdetése már a kiegyezés utáni első években megállapítható. Ezért soha semmiféle hatósági megtorlás, vagy éppen sajtóper nem keletkezett. A bojkott elsősorban azok ellen irányult, akik magyarokkal barátkoztak vagy magyar nyelven beszéltek, esetleg magatartásukban valamelyes megértést mutattak a magyarság és törekvései iránt. Különösen a Tribuna megindulása után kezdődött meg a faji bojkott széles körű hirdetése. „Jogunk van gyűlölni, lenézni és rendszeresen üldözni mindazokat, akik akár nyíltan, akár titokban egyesülnek a magyarokkal” – írta a Tribuna. „Ez a gyűlölet, lenézés és rendszeres üldözés pedig olyan biztos, mint a világosság a napfelkelte idején.”¹⁴

Ebből az alapelvből természetesen következett az, hogy a román sajtóban minden román embert megtámadtak, aki magyar társaságban forgolódott. Az ilyennel szemben mindenféle rágalomnak, ráfogásnak és terrornak helyt adtak. A magyarokkal barátkozó, magyar társaságban forgoló románoknak „nem adunk kenyeret, ha éhes, nem adunk vizet, ha szomjas, bezárjuk előtte ajtónkat, mikor szállást kér” – írta a Tribuna. Nemsokára más nyilatkozatok jelentek meg a román sajtó hasábjain, ahol egyes románok tiltakoztak az ellen, mintha ők adott esetben a magyarokkal való érintkezés által nemzetárulást követtek volna el. A román sajtóból megállapíthatóan ilyen „crimen laesae nationis” volt a magyar kaszinóban való tagság, magyarokkal közös bál rendezése, magyar vöröskeresztes gyűjtésben való részvétel, mulatságos csárdás táncolása, magántársaságban magyar nóta éneklése stb. Ezekből a még önmagukban nem súlyos tettekből csakhamar nagyobb jelentőségű cselekedetek következtek. Az 1902-ben megindított szászvárosi Libertatea nevű hetilap szerkesztőségének egyik program-pontja éppen az volt, hogy a román népet terrorizálásra nevelje. „A Libertatea hivatása egyik legfontosabb részének azt tekinti, hogy népünket terrorizálónak tegye – olvashatjuk a lap legelső számában. – Mert a közhatalom kezében lévő terrorizálás rendszerint bűnös fegyver – a nép kezébe adva azonban a közjó pajzsa lesz.”¹⁵ A lap hosszú működése alatt tényleg megvalósította ezt a program-pontot anélkül, hogy ezért egyetlen sajtópert is kapott volna. A bojkott, a terror hirdetése teljes mértékben szabad volt, ezért az ügyészség senkit sem fogott perbe. Pedig ennek a szívós, erőszakra való nevelésnek egyes következményei néha még a Libertatea szerkesztőségét is megdöbbenítették. Az erőszakos fellépésre biztatott néptömegek ugyanis nem mindig akkor folyamodtak erőszakhoz, amikor azt a román lap szerkesztősége helyesnek vélte. Ez történt például két Hunyad megyei község román lakosainak esetében. A Dobra melletti Pánk község románjainak peres ügye volt Roskány község ugyancsak román lakosságával. Ez utóbbi falu lakosai a bírósághoz fordultak, mert a pánki lakosok által használt erdő

és legelő egyes részeire ők is igényt tartottak. Igényük jogosultságát valamennyi bírói fórum elismerte. A roskányiak tehát megnyerték a pert, s várták a bírói ítélet végrehajtását. De mikor a bíró az elosztásra kiszállt, a pánki román parasztok erőszakkal elűzték a határból. A roskányiak kérése alapján 1902. július 17-én ismét megjelent a vitatott területen, ám ezúttal 14 csendőr kíséretében. A pánkiak azonban eltorlaszolták az utat, s a torlasz felé közeledő csendőröket lövésekkel és közáporral fogadták. Akiknek nem volt puskájuk, azok kaszával és vasvillával voltak felfegyverkezve, s így várták a fejleményeket. A lövésekre a csendőrök is lövéssel válaszoltak. Látva a tömeg elszántságát, nemsokára visszavonultak, helyet adva egy katonai egységnek, mely azután lecsendesítette a lázongókat. Az erőszakra nevelő román lap szerkesztősége ezt már nem helyeselhetette. „Nagyon fájdalmas dolog – írta az esetről szóló hír végén. – Annál fájdalmasabb, mivel a bírói ítélet által semmi igazságtalanság nem történt velük, mert mindhárom bírói fórum a roskányiaknak adott igazat.”¹⁷

Persze mikor a román nemzeti és politikai célból került sor a nép erőszakos fellépésére, akkor a helyeslés nem váratott magára. Amint a románok a politikai aktivitás terére léptek, és egy-egy román képviselőjelölt megkezdte választási propagandáját, óriási méretű megfélemlítési hadjárat indult meg érdekében. A hadjárat azok ellen irányult, akikről tudták vagy sejtették, hogy az ellenjelöltre akarnak szavazni. Pedig az ellenjelölt is román volt, de olyan román, aki kormánypárti programmal lépett fel. Jaj volt annak, aki reá szavazott. Házáét éjnek idején „ismeretlen tettesek” felgyújtották, állatait elhajtották, őt magát pedig félholtra verték. Egyik ilyen választás után az erőszakra nevelő lap örömmel állapította meg, hogy a választás sikere a román választók terrorisztikus fellépésének volt köszönhető. „A választókerület népe minden dicséretet megérdemel” – hangoztatta ezzel kapcsolatban a szászvárosi lap. Más alkalommal csak az erőszak tényét regisztrálta, minden dicséret nélkül. „Megverték még egy pár falusi bírót, akik nem akartak a falu tömegével menni, hanem az urak pártjára állottak” – írta röviden.¹⁷

A végén ez a terrorisztikus fellépés hatalmas fegyverré vált a román nemzetiségi pártvezetők szolgálatában. Majdnem az összes választások előtt és után azonos eljárással gyakorolták. A választásokat megelőző hetek sok helyen valóságos helyi forradalom jegyében teltek le. Akikről gyanították, hogy esetleg nem a román jelöltre akarnak szavazni, azokat mindenféle fenyegetéssel igyekeztek rábírni szándékuk megváltoztatására. Román papok, jegyzők, tanítók, különféle kortesek egyformán gyakorolták ezt a belső terrort. Halállal, gyújtogatással, vagyonuk ellopásával stb. fenyegették a célba vett választókat. Amelyik faluban valamilyen feltűnőbb eset fordult elő, arról a lapok hetekig és hónapokig cikkeztek. Egy-egy nem sikerült választás után néhány román lap szerkesztősége fekete keretbe téve, név szerint kiírt minden román papot és tanítót, aki nem volt elég intranzigens magatartású.¹⁸ Volt olyan eset is, amikor a lapok ilyen természetű cikkeinek hatása alatt a pap a választás előtt a templomban megeskette a románokat, hogy a román jelöltre szavaznak. Midőn Mangra Vazul és Tisza István béketárgyalásai ismeretessé lettek, és a bihari román papok és esperesek jó része a Mangra politikáját helyeslő nyilatkozatot adott ki (Mangra ugyanis mozgalmat indított a magyarokkal való kibékülés érdekében), a szászvárosi lap a fenti papokat és espereseket mint a nép ellenségeit szerkesztette ki, akik „a nép tiszta nevét bemocskolják” és „Isten helyett a Mammonnak” szolgálnak. „A Nagyvárad környékén lakó szegény nép papjainak és espereseinek cselekedetét úgy kellene visszafizetni – írta az újság –, amit a Valea Iepii-i románok cselekedtek Marian pappal, mert mindazok, akik a megvesztegetett Mangrához csatlakozó írást adnak, életünknek megannyi veszélyes Marian papjai.”¹⁹ Ennek a papnak híres esete volt. Az egyik választás alkalmával a kormánypárti jelölt mellett buzgólkodott. A román lapok hatása alatt hívei bezárták előtte a templomot, nem engedték, hogy ott istentiszteletet tartson, mindenki elfordult

tőle, mint egy bélpoklostól, cselédei otthagyták, szomszédai pedig minden segítséget megtagadtak tőle. Így tartott ez az állapot egy fél esztendeig. Akkor a papnak el kellett költöznie a faluból. A Libertatea bátran és minden következmény nélkül hívhatta fel olvasóit hasonló cselekedetek elkövetésére, midőn a fenti esetet hónapokon keresztül dicsőítette és méltatta.²⁰

A magyar állam és a magyarság kritizálása

Az előbbi jog gyakorlásával szoros összefüggésben, a román lapok a magyar államot, annak hatóságait mindenkor éles kritikával illették. Ez a kritika legtöbbször semmiféle sajtóperi következménnyel nem járt. Minden következmény nélkül írták le például ezeket az állításokat: a magyar állam egy igazságtalan politikai rendszert képvisel. A magyarság nem alkalmas az állam vezetésére. Az eddigi államvezetés Magyarország egyes vidékeit valósággal barbarizálta. A magyarság más népekhez képest törpe. Ázsiai korcs, vad faj, melynek természete nem fogékony az európai kultúra iránt. A tisztviselők hitványak, megvesztegethetők és hatalmukkal visszaélők. A magyar nyelv fülsértő hangzású és műveletlen. Számár-nyelvnek is mondható. Anekdota formájában népszerűsített román felfogás szerint akik magyarul beszélnek, azok közül kevesen juthatnak be a mennyországba. Az anekdotában szereplő magyar paraszt lusta és piszkos. A lapok kalendáriumi telve voltak a magyarokra nézve visszataszító jellemzésekkel. Különösen sok ilyen természetű anyag jelent meg a Tribuna napilap kalendáriumban, mely évtizedeken keresztül óriási példányszámban került a falusi nép kezébe. E kalendáriumokban megjelent cikkek, anekdoták és fényképfelvételek együttes célzata mindig a magyarság lealacsonyító kritikája volt. Valahányszor anekdotákban magyarok vagy székelyek szerepelnek, azok mindig buták, hülyék és nevetségesek. János gazda házát városi ismerőse a faluban házszám helyett erről ismeri fel: udvarán található a legtöbb piszok.²¹ A másik kalendáriumban a magyar hazafias tüntetésekről közölt szatirikus rajzok, mint „eredeti fotografiák” rettentő horgas orrú, gonosztevő kinézésű férfiakat és fúriaszerű nőket ábrázolnak, amik természetesen a magyar hazafias ünnepeket voltak hivatva nevetségessé tenni.²² A felsorolt kitételekért és megállapításért a lapok szerkesztői, a cikkek szerzői és a kiadók egyike sem kapott semmiféle büntetést. Hasonlóképpen nem érte bántódás Vaida-Voevod Sándor román képviselőt azért, mert 1908-ban a magyar parlamentben az alábbi verset olvasta fel:

„Hiába minden, minden... el fogsz veszni
Jogtipró ázsiai söpredék...
Tíz átkos század óta élősködtök,
Mint vérszomjas poloskák e hazán.
És sokat túrt, de semmit sem felejtett,
Mert cine mintye a román.”²³

Megtörtént azonban, hogy néha már a magyar ügyészség is szükségesnek tartotta a magyarság becsmérése miatti hivatalos vádemelést. Ez történt például a Românil című lap egyik magyarokról írott cikke miatt. A szerző a magyarokról többek között megállapította, hogy „ázsiai természetük következtében Magyarország sztyeppéin a magyaroktól összekovácsolt állam minden szokásában ázsiai maradt. Merényletek a királyok élete ellen, állandó lázadások, a magánosok és magánvagyonok elleni szakadatlan erőszakosságok. Másképpen Magyarország története ma is azt mutatja – állapítja meg a szerző –, hogy mind a magyarok, mind a magyar állami élet megőrizte vad szellemének ázsiai eredetét. A magyar gondolkozás-mód mai napig megőrzött két lényeges ázsiai tulajdonságot: állati szolgálékúség felfelé,

kegyetlen zsarnokság lefelé.”²⁴ A legtöbb állam valószínűleg nem csak féléves államfogházzal büntette volna a fenti cikk szerzőjét.

Az ilyen és hasonló cikkek szerzőit a magyar igazságszolgáltatás szervei azért vonták felelősségre, mert nem egyes, hatalmukkal visszaélő magyarokat, hanem általában minden magyart, az egész magyar népet próbálták gyűlöletes színben feltüntetni. E beállítás igazságtalanságát egy alkalommal a Tribuna című román lap maga is beismerte. Mikor 1911-ben a román vezetők egy román–magyar kibékülés előkészítésére tárgyalásokat kezdtek Khuen-Héderváry magyar miniszterelnökkel, a román újság rámutatott „a magyarokkal való testvéries együttműködés” legnagyobb nehézségére. „Századok óta tartó harcaink alatt – állapította meg a cikkíró – abban a tudatban éltünk, hogy a magyarok a mi kérlelhetetlen ellenségeink. Valószínűleg nagyon nehezen tudunk majd megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy valójában nem a magyar nép ellen harcoltunk eddig, s nem a nép volt a mi ellenségünk, hanem csak egy társadalmi osztály, amelynek tagjai magyar nemzeti ruhát öltve magukra, kizsákmányoltak nemcsak minket, hanem a magyarokat is [...]”. A megegyezést csak a sajtó képes előkészíteni. A magyar és román újságíróknak kölcsönösen közeledniük kell egymáshoz. Ismerjük meg egymást, és újságaikban támogassák a küzdelmet az akadályok elhárítására. Csak így lehet megakadályozni „azoknak a hazugságoknak a továbbterjesztését, melyeket bizonyos célzattal szoktak terjeszteni”.²⁵

Mint ismeretes, a romániai politikusok hatása alatt a román–magyar kibékülés ügye zátonyra futott. A gyűlölködés tehát tovább folytatódott. Iorga a román parlamentben ezt dicsőítőleg kommentálta. „A románok nem békültek ki a magyarokkal, amint ez természetes is. Így diktálja ezt múltjuk, s így illik ez jövőjükhöz.”²⁶

A román faj dicsőítése

A román sajtó ugyanakkor, amikor a magyarságot a legvisszataszítóbb színben tüntette fel és a legdurvább kifejezésekkel jellemezte, a román faj erényeiről állandóan ódai hangon emlékezett meg. „Légy büszke arra, hogy románnak születél” – jelent meg egyre gyakrabban a különféle román újságokban. A román sajtó cikkeiben a román nép úgy szerepelt, mint Kelet-Európa egyetlen latin fajú népe, amely tehát egyetlen méltó képviselője a nyugati műveltségnek. A román sajtó sokszor ismételt megállapítása szerint a román nép Kelet-Európa legegységesebb és legnagyobb szerepre hivatott népe. Az ő feladata az, hogy a nyugati kultúrát Kelet felé, Oroszország és a Balkán irányában közvetítse. Nyelvéhez hasonlóan zengzetes és harmonikus nyelv nincs is a világon. A román faj sokkal magasabb rendű, mint a szomszédok. A magyarokkal szemben különösképpen fölényben érzi magát. A magyarosítási kísérletekkel szembe állítja „a magasabb rendű román faj gögjét”, mely fölényesen néz le az alacsony rendű magyarságra.²⁷ A magyar barbársággal szemben, a román nép az igazi kultúrát és az igazi rendet képviseli. Míg a magyarok a románokat Apponyi-féle törvényekkel zaklatják, addig Románia, midőn nem adja meg a zsidóknak a román állampolgárságot, ezzel „a leghumánusabb módon” zárja ki őket a nemzet testéből.²⁸ A románok tehát az igazi civilizáció és humanizmus képviselői. A román nép tiszta, rendes, vendégszerető, türelmes, és a legkiválóbb lelki tulajdonságokkal rendelkezik, hiszen „fenséges törzsből” származik.²⁹ Megérdemli, hogy így szólítsák: „Ő Felsége, a román nép”.³⁰

A román faj dicsőítése lényegében két célt szolgált. Az egyik a nemzeti büszkeség olyan fokú erősítése, hogy az mindenféle magyar hatástól, esetleges magyarosodástól megóvja. Jellemző erre az egyik román lap húsvéti cikke. A feltámadás alkalmából írott cikk szerzője szerint a románok arra kérik Istent, hogy „árassza el lelkünket nemzeti büszkeséggel, amely lehetővé tegye számunkra, hogy kerüljük a mi román földünkre vetődött idegeneket, és hogy azokat

lenézzük, mert hiszen azok alacsonyabb nemzetből származnak, mint aminő a román nemzet, – azok iránt pedig, akik közülünk az idegenek szolgálatába szegődnek, viseltessünk a legmélyebb gyűlölettel”.³¹

A másik cél az volt, hogy a románok kiváló tulajdonságainak hangoztatásával az Erdély feletti uralkodás jogosultságát indokolják. A brassói *Gazeta* nyíltan megírta, hogy „a szegény szerencsétlen” román nép kiváló tulajdonságainál és eszének élessége folytán arra volt hivatva, hogy „uralkodjék ezeken a területeken”.³² Természetesen itt a nép csak szimbolikus értelemben szerepelt, mert a román sajtót irányító értelmiségi és földesúri réteg az uralkodáson önmaga vezető és uralkodó szerepét értette. A nép nevében saját érdekeit, saját közéleti törekvéseit fogalmazta meg, s mikor a román nép kiváló tulajdonságait magasztalta, lényegében a román vezetők uralmi igényeit fejezte ki. Jól tudta ugyanis, hogy a néptömegeknek sejtelmük sincs a román nemzeti párt hivatásáról és törekvéseiről.³³

A magyar történelem ócsárlása

A magyar történelem elferdítésében és gyűlöletes beállításában a román sajtó és könyvkiadás mindvégig a legteljesebb szabadságot élvezte. A román napilapokban és más kiadványokban a magyar történelem nem volt más, mint a román nép állandó kizsákmányolásának és a barbár magyar zsarnokságnak a története. A magyar történetírókat egyszerűen „történelemhamisítóknek” nyilvánították. A szászvárosi román hetilap szerint „köztudott, hogy a magyar tudósok a történelmi forrásoknak minden más nép tudósainál nagyobb hamisítói”,³⁴ akikkel a román történetíróknak nem szabad szóba állaniuk. Az igazi történettudományt természetesen a románok képviselik. A románoknak ezt a történelmet kell művelniük és elsajátítaniuk. Ebben a történelemben a történelmi igazság hű kifejezése található. A román nemzet már kétezer éve lakik a vitéz dákok földjén, amelyen át kellett haladniuk a világ összes vad népeinek, akik elrabolták tőle gyümölcseit. Ilyen nép volt a hun nép is, „egy hallatlan vadságú nép ugyanabból a családból, mint a magyarok.”³⁵

Az Árpádról tanított történelmi beállítás „hazugság”. A magyar honfoglalás „nagy zsvány-ság” volt, „a millennium rablás és átkozott jelenség”.³⁶ II. András „hitvány” uralkodó volt, mert a szászoknak erdő-kihasználási jogokat adott, s ezzel ártott a román érdekeknek. Kossuth Lajos, az 1848-as függetlenségi harc vezére, a románok hóhéra volt, az erdélyi fejedelmek pedig a románok elnyomói. A legismertebb és legnagyobb magyar történelmi alakok, akiket már nem lehetett lealacsonyítani, román felfogás szerint természetesen majdnem mind román származásúak voltak. Román volt Mátyás király, Dózsa György, Bethlen Gábor, sőt Deák Ferenc is. 1848-ban a magyarok zűrzavart és anarchiát idéztek elő, a román tribunok pedig a fenyegetett császári trón segítségére sietve a rend és a civilizáció érdekében harcoltak.³⁷ A magyaroknak 1848 márciusában, amikor a forradalmat megindították és Ausztriától elszakadtak, nagyszerű hadseregük, erős váraik és tele pénztáruk volt, a románok ezzel szemben csak hősi elszántságot, a Habsburg-dinasztia iránti hűséget és erős karjukat tudták felajánlani.³⁸ Még olyan kiváló ember is, mint amilyen Coșbuc György román költő volt, ilyen módon írt az 1848–49-es magyar szabadságharcról, teljesen elferdítve és hamisan állítva be az ismert tényeket. Hiszen minden valamire való történelmi műveltséggel rendelkező ember tudta, hogy 1848 első felében a magyaroknak sem külön hadseregük, sem pénztáruk, sem erős váraik nem voltak, mert ezeket mind az osztrák hatóságok tartották kezükben. Ausztriától nem 48-ban, hanem 49-ben függetlenítették magukat. De a román sajtó képviselői szívós kitartással igyekeztek az egész magyar történelemnek gyűlöletes színű beállítására, mert ezzel is növelni akarták a román nép gyűlöletét a magyarsággal szemben. A magyar történelem emez elferdítése

és gyűlöletes beállítása miatt az egész magyar uralom alatt soha egyetlen román újságíró vagy könyvkiadót semmiféle bántódás nem ért. A korlátlan ferdítés és ócsárlás hatása alatt természetesen a magyar történelem legtisztább alakjai is gyűlöletes színben állottak a románok előtt. Érthető ezek után, hogy a románok dicsőségnek tartották azt, amikor néhány román a máriaradnai Faller vendéglőben 1903. október 6-án, a magyar gyásznapon, Kossuth Lajos és a kivégzett aradi tábornokok képét leköpdöste. Ezért sem járt más büntetés, mint hogy az illetőket a magyar kaszinóból kizárták.³⁹

A Romániához való tartozás kifejezése

A magyarországi sajtószabadság lehetőségei a Romániához való tartozás különféle formákban történő kifejezésére is kiterjedtek. E lehetőségek kihasználásáért a dualizmus korában nem indítottak sajtópert sem az újságírók, sem a könyvkiadók ellen.

Legelőször kulturális vonalon indult meg a Romániához való tartozás népszerűsítése. A kezdeményezés a Slavici szerkesztette nagyszabású Tribuna című román napilaptól indult ki. Ez a lap szívós munkával néhány év alatt elterjesztette azt az eszmét, hogy „a románok számára a nap Bukarestben kel fel”. Ez egyet jelentett Románia kulturális vezető szerepének elfogadtatásával. „Ma a mi tekintetünk állandóan Bukarest felé irányul – írta a lap –, s legfontosabb törekvésünk az, hogy a közművelődési formák tekintetében ne térjünk el a nálunk műveltebb testvéreinktől, akiknek szellemiségét itt [Magyarországon] terjeszteni akarjuk”.⁴⁰ „Sohasem titkoltuk a Kárpátokon túli testvéreink iránt érzett szeretetünket – írta egy későbbi számában –, sem azt a meglepődést, amellyel a román állam megerősödését szemléljük, amely végül is az egész román nép kulturális vonzóközpontja.”⁴¹

A Tribuna példáját az egész magyarországi román sajtó és a könyvkiadás követte. Ettől kezdve a sajtóban s néha könyvekben is közhely lett Románia magasztalása és a román állam iránti szeretet különböző formákban történő kifejezése. A lapok állandó rovatot nyitottak Romániának és az ottani eseményekről szóló beszámolóknak. Ez a rovat általában a Din țară (Az országból) címet kapta, ama gondolat külső kifejezéseként, hogy „az ország” csak Románia lehet. Ezzel szemben ha valami hírt Budapestről közöltek, az gyakran így került kinyomtatásra: „Magyarország fővárosa...”

Láttuk, hogy a román ifjúság számára készült, Magyarország területén kiadott énekeskönyv minden következmény nélkül hirdethette, hogy „Vivat! Vivat! Vivat Romania”. Éltethette a román hadsereget, hiszen előzetes cenzúra nem volt, az ügyészség pedig ebben nem látott üldözendő cselekményt, – abban a másik énekben sem, mely szövegében Románia határait addig terjesztette ki, ahol az „ösi és édes” román nyelvet beszélik.

Nem is meglepő tehát az a tény, hogy a legharciasabb görög katolikus román pap, Vasile Lucaciu, mikor a lácfalusi plébánia élére kapott kinevezést, tüstént országos gyűjtést indított egy olyan új templom építésére, melyet „az összes románok egyesülési templomának” szándékozott nevezni. A levelek és újságok útján szervezett országos gyűjtést senki sem akadályozta. Azt sem, hogy a két évig tartó gyűjtés után a templomépítésről és annak jelentőségéről külön kiadványban számoljon be. Hála a sajtó- és véleményszabadságnak, Magyarországon következmények nélkül megjelenhetett Az összes románok szent egyesülésének temploma című könyvecske, melyért a szerzőt még csak egyszerű állami megrovás sem érte. Pedig a kiadvány szerint a szerző a templomban azt akarta jelképesen kifejezni, „amit a költők megénekeltek, amit minden román lélek óhajt – az összes románok fenséges, szent és boldogító egyesülését”. Felszentelési beszédében az összegyűlt románok előtt még őszintébb magyarázattal lepte meg hallgatóit, akik csodálkozva figyelték a szónok eme szavait: „Ezt a templomot

az összes románok szent egyesülésének szentelem. Felépítésével kezdődik a magyarországi románok harca felszabadulásukért és az anyaországgal való egyesülésükért. Amint Isten megsegített abban, hogy a büszke és tekintélyes templomot felépítsük, úgy segítsen meg abban is, hogy a románok lelkét is felépítsük, alkalmasakká téve őket felszabadulásukra és a bárhol élő románokkal való testvéri kézfogásra.” Sem a felszentelési beszédért, sem a könyvecske kiadásáért nem indult eljárás az ügyészség részéről, noha a nagybányai magyarok a harcias pap irredenta magatartására külön felterjesztésben hívták fel a magyar miniszterelnök figyelmét.⁴²

A sajtó- és véleménynyilvánítási szabadság teszi tehát érthetővé azt a Romániával való leplezetlen azonosulást, mely a magyarországi román vezetők jellegzetes tulajdonsága volt. Mint láttuk, az etnikai egységet vagy az egyesülést hirdető cikkekért az ügyészség nem indított büntető eljárást. A szászvárosi román hetilap aggodalom nélkül számolhatott be a petrozsényi román görög katolikus templom felszentelése után tartott banketról, ahol a pohárköszöntők fő gondolata „a Kárpátokon túli [romániai] testvérekhez fűződő faji kapcsolatok” hangsúlyozása volt. „Egy vallásunk van, egy nyelvet beszélünk, és ugyanaz a nagy eszmény vezérli az összes románokat” – olvashatták a beszámolóban. Az sem keltett feltűnést, hogy a felszentelésen, a közeli határon átlépve, jelen voltak romániai vendégek is: Gheorghe Lambru ezredes, a Gorj-i ezred parancsnoka, segédtisztjével, továbbá a Târgu Jiu-i román gimnázium igazgatója több tanár kíséretében. A romániai vendégek személyes jelenlétükkel tettek hitet az egység mellett.⁴³

A magyarországi román sajtó következmények nélkül népszerűsíthette a Romániával való egyesülés himnuszát, mely azzal kezdődött, hogy „A mi zászlónkra az egyesülés van írva”. Ezt énekelték az 1906-os bukaresti kiállításon a magyarországi román dalárdák, a bukaresti románok tapsviharától kísérve.⁴⁴ Ez lelkesítette a románokat az egyik erdélyi románlakta községben rendezett estélyen, ahol az egyesülés himnusza „a jelenlévők lelkébe a nemzeti egyesülés szellemét lehellte”.⁴⁵ Ugyanezzel az irredenta himnusszal vezette be koncertjét Szászvárosban Ionel Rădulescu romániai karmester 1913-ban, s ugyanígy ezzel a himnusszal búcsúztatták őt az állomáson, amikor táviratilag visszahívták Romániába. A koncertjéről közölt beszámoló mellett a lapban egy rögtönzött vers is olvasható volt, melynek szövege szerint „a román világ négy sarkából egyazon kiáltás visszhangzik: »Éljen Románia!«”⁴⁶

A Romániához való érzelmi tartozás gátlástalan kifejezésére legjobb alkalom természetesen a romániai látogatás volt. A magyarországi sajtószabadságra jellemző, hogy a román lapok legtöbbször romániai élményeikről is beszámoltak. Bátran teheték, mert Romániához fűződő kapcsolataikért, ott hangoztatott felfogásukért a magyar államban semmiféle megtorlás nem fenyegette őket. Voina brassói esperes 1906-ban nagy bukaresti román hallgatóság előtt fejezte ezt ki, midőn az újságokban közölt beszámoló szerint így nyilatkozott: „Csak egy lelkünk van, mely egymásért, ugyanazon gondolatért dobog. Ezért félelem nélkül, egész lelkünkől kiáltjuk: Éljen Románia!” Természetesen a Romániába látogató magyarországi románok látogatásukat arra is felhasználták, hogy a román királyság vezetőinél személyesen tisztelegjenek. Az Aradon megjelenő Tribuna című román lap minden aggodalom nélkül írhatta meg dr. Mihali Tivadar eme cselekedetét, tudva, hogy a magyar hatóságok ezt nem tekintik államellenes bűnnek. Így a lap előfizetői és más román érdeklődők kíváncsian találgatták: vajon mit tárgyalt a román királlyal a magyarországi román nemzeti párt vezetője? A Tribunában megjelent tudósítás sokatmondó tartalma felcsigázta az olvasók fantáziáját. „Dr. Mihali – írta a lap –, aki rokonait látogatta meg Bukarestben, kiszállott Sinaian, hogy hódolatát fejezze ki Ő Felségének a királynak és a királynénak.”⁴⁷ A román állam élén álló király iránti hódolat kifejezése nem volt új dolog a magyarországi román vezetők számára. Hiszen – mint láttuk – a király és királyné arcképe sok erdélyi román ház falait díszítette. Minden következmény nélkül, mert a

magyar hatóságok nem tiltották az idegen államfő előtti hódolat eme kifejezését, noha tisztában voltak az ilyen tüntetés irredenta jellegével. Romániában a magyarellenes irredentizmus nyílt, az egész hivatalos közélet jellemző törekvés volt. Akik tehát hosszabb-rövidebb időre Magyarországról odautaztak, ott még ádázabb irredenta érzelmekkel telítődtek. Mint látni fogjuk, a Romániába való utazás akkor a magyar állam által nem korlátozott, mindennapos dolog volt.

A Romániához való tartozás érzésének fejlődését betetőzte a magyarországi románok zavartalan érintkezése a román állam románjaival. A két ország polgárainak személyes érintkezésére a be- és kiutazás a dualizmus egész korszakában zavartalan volt. A határ mentén lakó magyarországi románok gyakran egyszerűen csak átkeltek valamelyik szoroson, s minden útlevel nélkül bejárták a Magyarországgal szomszédos román vidékeket. Ezt a földrajzi helyzet is megkönnyítette, hiszen a magyar–román határ mentén, a Székelyföld kivételével, mindenütt román lakosság élt. A román pásztorok minden ösvényt, minden hágót ismertek, akár csak 18. századi elődeik, akik egykor oly nagy tömegekben települtek át a román vajdaságokból Erdélybe, hogy ez utóbbi országrészben többségre jutottak a magyarokkal és a szászokkal szemben. Az utazáshoz az útlevel sem volt állandóan kötelező, mert aki kért, az kapott határátlépési igazolványt. Ennek kiadása, akár csak az útlevelé, a vármegye hatáskörébe tartozott. A vármegyék vezetői között – mint láttuk – jó néhány román is volt, akik természetesen nem utasították vissza az erre vonatkozó kéréseket. Sőt, ha némelyik vármegyében az útlevel kiadása nehezen ment, akkor az illető román egyszerűen valamelyik határmenti vármegyébe, különösen Szeben vagy Fogaras megyébe ment, ahonnan mint határmenti vármegyéből határátlépési igazolványt mindenkor könnyen kaphatott. Ennek következtében nagyon sok román látogatott el évente Romániába, s onnan is minden nagyobb nehézség nélkül jöttek át a románok Magyarországra, fajtestvéreik meglátogatására. Az első világháború után bevezetett határforgalmi korlátozások a magyar állam e korszakában teljesen ismeretlenek voltak. A román sajtó legtekintélyesebb napi- és hetilapjainak anyagában az útlevel megtagadására, vagy a Romániába való utazás megakadályozására vonatkozó panaszt ritkán lehetett találni. Az 1906-os nagy bukaresti kiállításra ezrével mentek a magyarországi románok, s csupán egyetlen alkalommal fordult elő, hogy az egyik kiránduló csoportnak az útlevelét nem adták ki. Ez éppen Déván történt, a szászvárosi románok csoportjával. „Visszataszító modern barbárság ez, melyet a kultúra szabadsága ellen követtek el” – írta az esettel kapcsolatban a szászvárosi románok hetilapja. A csoport útlevel nélkül is nyugodtan elindult, mert a csoport tagjainak személyleírásával egyikük előreutazott Szebenbe, ahol a határmegye illetékes hatósága minden további nélkül megadta a határátlépési engedélyt.⁴⁸ Így hát ez a panasz is végeredményben orvoslást nyert. Romániába tehát a magyarországi románok mindenkor aránylag könnyen kijuthattak, akár útlevellel, akár egyszerű határátlépési igazolvánnyal.

Hasonlóképpen könnyű volt az érintkezés ellenkező irányú megvalósítása is. Romániából Magyarországra ugyancsak egyszerű határátlépési igazolvánnyal vagy útlevellel lehetett átjönni. Magyarországot minden időben valósággal elárasztották a romániai látogatók. Újságírók, tudósok, politikusok, katonatisztek, sőt a királyi család különböző tagjai is egyaránt könnyen lépték át a határt magyarországi fajtestvéreik meglátogatása céljából.

Iorga Miklós román történétíró, az 1906-os bukaresti kiállítás egyik főrendezője, a magyar állam legnagyobb ellensége és a romániai Kultúrliga főtítkára volt. Jó néhányszor végigjárta a magyarországi románlakta vidékeket. 1906-os útjára Észak-Erdélyben Onișor Viktor román ügyvéd kísérte el. A besztercei hetilapban közölt beszámolója szerint sehol senki még csak nem is érdeklődött Iorga személye felől. Egyetlen magyar hatóság sem igazoltatta. Összes kellemetlensége az volt, hogy az egyik helységben hosszú szakállá miatt a román asszonyok

zsidónak nézték s ezért „piszkos”-nak nevezték. Iorga utazásának élményeit nemsokára külön terjedelmes könyvben foglalta össze. Ám könyve megjelenése előtt már több előadást tartott Bukarestben magyarországi tapasztalatairól. Egyik ilyen előadásában a székelyekről és románokról beszélve megállapította, hogy a román „kultúr nép”, a székely pedig „a körülményektől reánk dobott barbár fajta”. Előadását az egyesülésre vonatkozó következő felhívással fejezte be: „Fel kell ébresztenünk a lelket, s dolgoznunk kell mindazon elemek testvéri egyesülésének eszméje érdekében, amelyek népünket alkotják”. Iorga eme megállapításait a magyarországi román lapok is közzé tették,⁴⁹ sőt a megállapításokat tartalmazó előadása külön kiadványban Naszódon is megjelent. A magyar hatóságok tehát minden bizonnyal tudomást szereztek róla. Ennek ellenére Iorga a következő években is minden akadály nélkül beutazhatott Magyarországra.

Iorga fenti nyilatkozata és sok más hasonló cselekedete mutatta, milyen ellenséges indulattal van a magyarsággal szemben. A magyar állami hatóságok jól ismerték a bukaresti professzor felfogását, s tisztában voltak azzal, hogy a magyar állam és a magyarság szempontjából rendkívül káros befolyást gyakorol a magyarországi románokra. Mégis midőn 1911-ben az Astra balázsfalvi nagygyűlése megkezdődött, az ünnepségek harmadik napján Iorga megjelent a románok között. Akkor érkezett éppen a bukaresti gyorsal, s megjelenésére a teremben üléselő románok egyszerre mind felálltak, mintha a királyt üdvözölték volna maguk között. Iorga az elnöki emelvény mögött egy kis széken foglalt helyet, s onnan nézte nagy szeretettel és nem kis meglepődéssel a feléje sugárzó román arcokat.⁵⁰ Iorga, mint a Kultúrliga főtitkára, ugyanilyen természetű és célzatú látogatásokat tett az osztrák uralom alatt élő bukovinai románoknál is. Midőn azonban ottani látogatásairól az előbb ismertetett módon számolt be, az osztrák hatóságok Bukovinából örökre kitiltották.⁵¹

Tudósok, újságírók és katonatisztek mellett a magyarországi románok vidékeket gyakran meglátogatták a román királyi család tagjai is. Ezek Szinaján nyaraltak, s onnan időnként átjöttek Brassóba és környékére, ahol a román nép mindannyiszor nagy lelkesedéssel fogadta őket. Akadt olyan magyar lap, amelyik a „magas” látogatások mögött néminemű határozott szándékot gyanított, sőt azt is feltételezte – mint ahogy ez valóban történt is –, hogy e királyi látogatók néha-néha magas rangú katonatisztek kíséretében érkeznek a magyar állam területére, és talán nem mindig csupán a vidék szépségeinek megtekintése céljából. A román lapok felháborodottan tiltakoztak a magyarok „aljas gyanúsításai” ellen.⁵² Egymás között azonban jól tudták, mi a jelentősége annak a hírnek, mely 1914. június második felében futótűzként terjedt el a magyarországi románok között: június 16-án Brătianu Ionel, Románia miniszterelnöke Szaszanov orosz külügyminiszterrel látogatást tett Brassóban...

A magyarországi románok és a román királyság románjainak összeköttetései, mint láttuk, még az első világháború alatt sem szüneteltek.

A gyülekezési és társulási szabadság

A vallás- és sajtószabadság mellett ez volt a románok egyik legfontosabb joga. Láttuk a kulturális fejezetben, mennyi népgyűlést és összejövetelt tartottak a magyar állam románjai a különféle magyar iskolai törvények elleni tiltakozás céljából. A magyar uralom egész fennállása alatt nem lévén ostromállapot vagy előzetes cenzúra, a gyülekezési jog hatósági megszorítása a legritkább esetben fordult csak elő. Az érvényben lévő rendelkezések szerint ha valahol valamilyen célból az állampolgárok gyűlést akartak tartani, előtte legalább 24 órával bejelentették erre vonatkozó szándékukat falvakban a szolgabírónak, városokban pedig a rendőrkapitánynak. Egyúttal közzé tették a gyűlés helyét és a megállapított műsort, kérve a bejelentés tudomásulvételét. E bejelentésre az illető hatóságnak a legrövidebb időn belül írásban kellett

válaszolni. Amint írásban a bejelentést tudomásul vette, ezzel a gyűlés engedélyezése meg is történt. Ellenkező esetben a gyűlést nem volt szabad megtartani. A gyűléstilalmat egészen a miniszterig lehetett megfellebbezni.⁵³ A gyülekezési szabadsággal kapcsolatban a románok követelése arra szorítkozott, hogy a gyülekezési jogot egy általános törvény előírásaival szabályozzák, és így a románok ne legyenek kitéve a helyi hatóságok változó indulatának. Így állították be a dolgot, mintha a gyülekezési szabadság gyakorlása a legnagyobb nehézségekbe ütköznék. Ezzel szemben a román sajtó anyagából megállapíthatjuk, hogy a gyülekezési szabadság valójában mindvégig majdnem korlátok nélkül érvényesült, a gyűlések engedélyezését nagyon ritkán tagadták meg. Hieronymi belügyminiszter ismert rendeletei előtt (melyekkel 1894-ben a román nemzeti pártot feloszlatta) még a román politikai gyűlések is minden korlátozás nélkül ott és olyan formában voltak megtarthatók, ahogy a rendezők akarták. „Amíg nem jött a drákói Hieronymi rendeleteivel, nem volt nekünk olyan nehéz – állapította meg ezzel kapcsolatban dr. Vlad Aurél ügyvéd. – Azok előtt a rendeletek előtt nemzetünk akarátának szép megnyilvánulásait láttuk. A 60-as évektől kezdve a memorandum-évekig minden megfelelő pillanatban voltak nemzeti gyűlések, melyek az idegenekben tiszteletet ébresztettek, és a mieinkben megerősítették a lelket – mert olyan formában rendelkezünk a gyülekezési joggal, amit mi választottunk magunknak.”⁵⁴ Valóban, a memorandum előtt a románok a legszélsőségesebben éltek a gyülekezési szabadság jogával. Ekkor az újonnan kialakult feszültség légkörében egyes helyi hatóságok itt-ott néhány esetben kevésbé voltak előzékenyek politikai népgyűlések engedélyezése kérdésében. Pár év múlva azonban ismét helyreállott a régi helyzet. 1905 után, midőn a román nemzeti párt újraéledt és államellenes programpontjait részben átdolgozta, újból megkezdődtek a nagy román politikai népgyűlések. 1906-ban, 1907-ben, 1908-ban, 1910-ben, 1911-ben képviselői beszámoló gyűléseket és más beszámoló gyűlések százait tartották. Választások utáni diadalmas felvonulások, az Apponyi-féle törvény elleni tiltakozások, az új választójogi törvényjavaslattal kapcsolatban egybehívott nagygyűlések egymást követték. Ezek a gyűlések a lehető leghevesebb magyarellenés tüntetések közepette zajlottak le. 1906-ban Szászsebesen a választás után a román választók nagy tömege a megválasztottakkal együtt kalaplevéve végigvonult az utcákon, felsorakozott a piacra, ahol elénekelt az Ébredj, román, álmaidból című dalt. A román lap beszámolója szerint: „Nyilvános beszédek, szónok szónok után, akik tüzet dobtak a nép szívébe a város piacán, a város végigjárása énekléssel és a végén újból beszéd, tehát zaj, amennyi csak kell, de – állapítja meg a lap – nem akadt olyan kicsavart fejű csendőr, aki közbelépjen és eltiltsa a népet ezektől a tüntetésektől, ha egyébként békés volt.”⁵⁵ Ugyanezt a megállapítást olvashatjuk egy másik román hetilapban a oláhszentgyörgyi és bethleni népgyűlés lefolyásáról, amelyet az ottani román választók összehívásával tartottak az új szavazati jog érdekében. A népgyűlésen a román szónokok lendületes beszédekben támadták a kormány tervezett választójogi törvényjavaslatát, s a beszédek alatt jelen volt a szolgabíró, Bethlenben az egész hivatalnokai kar, de ezek „a népgyűlés egész lefolyása alatt még egy szóval vagy gesztussal sem szakították félbe a szónokokat”.⁵⁶ A képviselői beszámolókat a román képviselők egyenesen azért rendezték, hogy azokon a román tömegek politikai iskolát kapjanak. A Libertatea-csoport e beszámolókat havonként szerette volna megtartani, mert amint megállapította, ha a képviselők így tennének, akkor ezek a gyűlések „a legerőteljesebb közművelődési és politikai iskolává, valamint minden tekintetben erőteljes emelkedési ösztönzéssé lennének a román nép számára”.⁵⁷ A további évek folyamán megtartott sorozatos népgyűlések és nagygyűlések közül kiemelkedik a Szászvárosban tartott 1910-es népgyűlés, a már említett balázsfalvi Astra jubileumi nagygyűlés és az 1912-es gyulafehérvári tiltakozó gyűlés.

Szászvárosban 1910 tavaszán nagy román népgyűlést tartottak. A népgyűlésen mintegy 4-5000 román vett részt. Jelen voltak a városi hatóságok magyar képviselői is. Ezek végighallgatták Goga beszédét, amelyért az illusztris költőnek semmi baja nem történt, noha többek között 5000 ember füle hallatára ezeket mondta: „Tudjátok, hogyan verték meg, köpték le és feszítették meg Krisztust, hogy azután felemelkedjék a mennyországba? Ámde testvérek, a mi román népünk sorsa itt sokban hasonlít az isteni mesteréhez. Így kötötték meg, verték meg, köpték le és azután tették két lator közé a mi népünket.”⁵⁸ (A két lator közül az egyik – mindenki tudta – a magyarok voltak).

Rendkívül érdekes volt az Astra 1911-es balázsfalvi nagygyűlésének előkészítése is. A nagygyűlés szervezői előre megállapodtak a magyar hatóságokkal, hogy a Balázsfalvára küldött csendőröket nem fogják az utcára kiállítani. A megállapodás szerint a csendőrök a kulturális gyűlés egész időtartama alatt nem is mutatkoztak az utcákon, s – mintha szégyellték volna magukat – szerényen meghúzódtak az állami iskolában, hogy Romániából jött előkelő román vendégek ne is lássák őket. Ezt Maniu Gyula előzetesen magával Héderváry magyar miniszterelnökkel intézte el. Az ünnepségekről szóló beszámolóban erre vonatkozólag a következőket olvashatjuk: „A kellemetlenkedések megelőzése érdekében, és azért, hogy megszabaduljunk az állam gyűlöletes örököitől, az ünnepségek elnöke, dr. Maniu, személyesen közbelépett Khuen-Héderváry miniszterelnöknél, bemutatván neki az ünnepségek programját. A bemutatott programot jóváhagyták, és Maniunak minden biztosítékot megadtak arra vonatkozólag, hogy a közigazgatási hatóságok a részletek végrehajtásában semmiféle nehézséget nem támasztanak.”⁵⁹ Így folyt azután le az Astra-gyűlés az ismertetett módon.

Az 1912-ben Gyulafehérvárra összehívott tiltakozó politikai nagygyűlést a helybeli hatóságok eleinte nem akarták engedélyezni. Ekkor azonban a magyar belügyminiszter utasítására mégis sikerült az engedélyt megszerezni. A nagygyűlésen 20-30 ezer főnyi tömeg jelent meg, melynek részvételéről a romániai parasztság néplapja megállapította: „Gyulafehérváron a nagy sokaság miatt a románok még éjszakára sem kaptak szálláshelyet, és a szabad ég alatt kellett aludniuk. Ez ritkán történik meg a mi országunkban, ahol alig gyűlik össze 20-30 paraszt, a közigazgatási hatóságok máris szétkergetik, elűzik és akadályozzák őket, nehogy elmondják véleményüket, emlékiratokat fogalmazzanak és tiltakozzanak. Magyarországon a csendőrök általi minden megfélemlítés ellenére a románok tízezerrel gyűlnek össze és jogaikat erőteljesen védik.”⁶⁰

A gyülekezési szabadság érvényesülését bizonyítják azok a nyilatkozatok is, melyeket egyes magyarországi román politikusok az első világháború után tettek. Így például Vaida Sándor, aki 1923-ban a temesvári nemzeti parasztpárt nagygyűlésén Tisza korszakáról megállapította, hogy akkor a magyar hatóságok „a román nemzeti párt egyetlen gyűlését sem tiltották be”.⁶¹ Vaida tényleg a valóságot mondta. Nyilatkozatát kiegészíthetjük a románok 1918. december 1-én megtartott gyulafehérvári nagygyűlésének előzményeire vonatkozó adatokkal. Ekkor a román hadsereg még nem szállotta meg Erdélyt, s a közlekedést még a magyar hatóságok irányították. A gyulafehérvári nagygyűlés összehívó kiáltványából tudták, hogy azon a románok a Magyarországtól való elszakadást akarják kimondani. Mindezek ellenére – mint az erdélyi román nemzeti párt hivatalos lapjában megállapította – a magyar hatóságok nem akadályozták meg a gyűlést, hanem „különvonatokat bocsátottak rendelkezésre, hogy az összes kiküldötteinknek lehetővé tegyék, hogy idejében érkezhessenek meg Gyulafehérvárra.”⁶²

Ezzel az utolsó nagygyűléssel ért véget a magyarországi románoknak a magyar állam területén élvezett gyülekezési szabadsága. A nagygyűlésen kimondták a magyarországi románoknak Romániával való egyesülését, s pár hónap múlva a román hadsereg Kelet-Magyarország románlakta területeinek nagyrészét meg is szállotta.

A társulási szabadságra vonatkozólag az előző fejezetben láttuk, hogy az, a törvényes előírásoknak megfelelően, a románok részére valóságos szabadság volt. A magyarországi románok sok egyesülete és azok zavartalan, nagy jelentőségű működése egyformán bizonyítja e szabadság gyakorlati érvényesülését.

A vallásszabadság

A román sajtó valóságos vallásszabadsági sérelmet az egész magyar uralom folyamán nem tartalmaz. Az iskolatörvényekkel kapcsolatban panaszolták az egyházi önkormányzat sérelmeit, de indokolt vallásszabadsági sérelmet az egyházi gyűlések jegyzőkönyveiben nem találunk. Egyetlen román sem kényszerítettek más egyházba való áttérésre, sem pedig idegen egyház szertartásában való részvételre. Senkinek nem jutott eszébe, hogy a román gyermekeket erőszakosan más egyház templomába rendeljen ki istentiszteletre. A román egyházi gyűléseket egészen az első világháború végéig zavartalanul megtartották. A háború végén, 1917-ben a román hadsereg erdélyi betörése után, a román görögkeleti felekezeti iskolák államosítása ügyében összehívott román ortodox egyházi szinódust a magyar kormánybiztos a további ülésezéstől az ülés bezárásával tiltotta. Mint tudjuk, itt nem vallási, hanem államvédelmi kérdéstről volt szó.

Az egyházi fejezetben láttuk, miképpen éltek vissza a románok az egyházi önkormányzattal. A legtöbb román pap államellenes tevékenységet fejtett ki. Előfordult, hogy a román nemzeti párt képviselőjelöltje választási programbeszédét a templomban tartotta meg, amint-hogy tartottak a templomban vetített képes előadásokat is. Ezért az illető papnak semmi baja nem lett, mert a hatóságok e visszaélés ellenére is tiszteletben tartották a vallásszabadságot. Az elmondottak alapján nyilvánvaló tehát, hogy a magyar állam területén a vallásszabadság a románok számára mindvégig a legreálisabb valóság volt.

Az állampolgári szabadságok mellett a magyarországi románok mint külön álló nemzetiiség tagjai különféle nemzeti jogokkal is éltek és rendelkeztek. Ezek között legfontosabb és legnagyobb jelentőségű volt a román nemzeti szimbólumok használatának joga.

A román nemzeti szimbólumok használata

Minden népnek megvannak a maga sajátos nemzeti jellegét kifejező jelképei, amelyeket éppen ezért különleges tiszteletben tart. Ezek a nemzeti jelképek általában: a nemzeti zászló, a nemzeti himnusz és a nemzeti törekvéseket képviselő nemzeti hősök tisztelete. Idegen nép által vezetett államban, ha az államvezető nép ellenséges indulattal van az országban élő többi nép iránt, akkor e nemzeti szimbólumok használatát rendszerint minden eszközzel üldözi és akadályozza. A nemzeti szimbólumoknak ugyanis rendkívül nagy öntudat-erősítő hatása van, mert a népek nemzeti színükben, himnuszukban, vagy nemzeti hőseikben nemzeti élethez való jogukat és törekvéseiket tisztelik. Éppen ezért valamely állam nemzetiségi politikájának fontos jellemző tulajdonsága a területén élő más népek nemzeti szimbólumainak kérdésében tanúsított magatartása.

A nemzeti színek

A magyarországi románok nemzeti szimbólumainak eredete mind az 1848-as küzdelem időszakába nyúlik vissza. Ekkor a híres május 15-i balázsfalvi nagygyűlésen használták először az erdélyi román nemzet nemzeti zászlóját. A zászlót Szebenben egy nemzeti konferencián készítették elő. Az ott jelenlevő erdélyi románok a román népviseletben uralkodó színeket: a kéket, fehéret és pirosat mondták ki a román nemzet színeinek. Az így előkészített zászlót a

népgyűlés szónoki emelvényén Puşcariu János, később magyar közoktatásügyi minisztériumi tanácsos, majd kúriai bírót tartotta kezében, akit ezért sokáig „a nemzet zászlótartójának” neveztek.⁶³ Az abszolutizmus alatt az osztrákok nem engedték meg a román zászló használatát. Midőn a magyar alkotmányos élet a kiegyezés után ismét helyreállott, a románok már nem az 1848-as zászlót használták, hanem egy másikat, amelynek színei kék, sárga és piros voltak. A változás magyarázata az volt, hogy időközben Románia is megválasztotta a maga nemzeti színeit, és ezeket az erdélyi románok tüstént átvették. A kék-sárga-piros tehát már nem az erdélyi románság külön nemzeti jellegét képviselte, hanem Románia színeit, melyeket az erdélyi románok – eddig még ismeretlen körülmények között – kezdtek használni, ezzel is ki akarván fejezni, hogy ők Romániához tartoznak.

A kiegyezés utáni első évtizedekben a román nemzeti színek használata sehol sem ütközött akadályokba. Az erdélyi városokban és falvakban egyaránt szabadon használhatták. Brassóban az ottani román ifjak híres majálisa alkalmával az iskolák minden évben román zászló alatt vonultak ki, s ezen senki sem háborodott fel. Megváltozott azonban a helyzet a memorandum-per idején. A románok állam- és magyarellenes tüntetéseinek hatása alatt a magyar társadalom kezdte gyanakvással és türelmetlenséggel nézni a román zászlók és színek használatát. Ekkor a magyar belügyminiszter a román zászló használatát rendeletileg eltiltotta, azonban a román színek népviseletben való használatát – amennyiben azok a népviselet színeinek kiegészítő részét képezik – továbbra is megengedte. Egyes helyi hatóságok azonban itt is, ott is elkobozták a románok nemzeti színű szalagjait. Különösen olyankor, midőn a színeket csoportosan, tüntetésszerűen viselték. A színek elkobozása és használatuk akadályozása azonban hosszú ideig csak szórványos esetekben fordult elő. 1907-től viszont úgy látszik, általános jelenség lett. „A három színt mindenütt kezdik üldözni – állapította meg a szászvárosi hetilap 1907-ben. – Így látszik, ezeket az üldözéseket szándékosan indították meg. Az üldözések végrehajtásában pedig a román szolgabírák igen buzgóknak mutatkoznak.”⁶⁴ Valóban az 1906-os bukaresti kiállítás magyar sajtóvisszhangja után a vidéki hatóságok sok helyen türelmetlen magatartást tanúsítottak a román színek viselőivel szemben. A csendőrök vidéken, a rendőrök a városokban gyakran elkobozták a nemzeti színű szalagokat, viselőit pedig apróbb büntetésekkel, 1-2 korona lefizetésével, vagy egy-két napi börtönnel sújtották. Ez azonban semmiféle törvényes rendeleten nem alapult. Világosan látszik ez azokból a tüntetésekből, amelyeket politikai választások alkalmával, vagy egyes nagygyűléseken a román szalagok viselése által elkövettek. Mikor például 1903-ban dr. Vlad Aurélt képviselővé választották, szászvárosi bevonulását a román színek valóságos tobzódása jellemezte. Az állomásra érkező képviselőt egy román joghallgató, mellén román nemzeti szalaggal, fején a romániai Vitéz Mihályról elnevezett sapkával, hatalmas koszorúval fogadta, amelyről ugyancsak hat hosszú román nemzeti színű szalag csüngött alá. Vlad négylovas hintón vonult be a városba. A hintó előtt a szászvárosi román lovasok haladtak szép népviseletükben, mindnyájan Vitéz Mihály-sapkában és román nemzeti színű szalagokkal feldíszítve.⁶⁵ 1907-ben, midőn a szászvárosi hetilap a román színek üldözéséről panaszkodott, a budapesti románok egy román hangversenyt rendeztek. A hangversenyen a román nők nemzeti népviseletben jelentek meg. E népviselet színei között ott voltak a román színek, s azokkal feldíszítve a román nők pár napig még Budapesten maradtak, s a képviselőház ülései alatt a karzaton is megjelentek. „Csodálkoztak a képviselők – állapítja meg a szászvárosi hetilap – látva őket a képviselőház karzatán ragyogó népviseletükben.”⁶⁶ Nyilvánvaló tehát, hogy a román színek viseletének akadályozása helyi hatósági túlkapás volt és nem történt általánosan. Ez kiderült rögtön, mihelyt a színek viseletének kérdését hivatalos formában is felvetették. A román képviselők határozott fellépé-

sére Khuen-Héderváry miniszterelnök 1911-ben rendeletet adott ki, melyben megengedte a román színek használatát. Ettől kezdve egyre ritkábban fordultak elő visszaélések. A miniszterelnök dr. Pop C. István román képviselőt biztosította, hogy „a jövőben mindazokat meg fogják büntetni, akik az erre vonatkozó rendeletet nem teljesítik.” Az eljárásságokat ugyanakkor utasította, hogy a román trikolort csak akkor lehet elkobozni, amikor azzal nyilvánvaló módon az állam ellen tüntetnek.⁶⁷ E rendelet végrehajtásáról van is egy érdekes adatunk. E szerint Szászkezd községben egy népünnepélyen a helybeli román tanító figyelmeztette a csendőröket, hogy a román parasztok nemzeti színű öveit kobozzák el. A csendőrök erre nem voltak hajlandók. A tanító ekkor feljelentette őket a csendőrparancsnokságnál. Feljelentése azonban eredménytelen volt, mert a miniszterelnöki rendelet értelmében a román nemzeti színű ruhadarabokat szabad volt viselni.⁶⁸

A himnusz

A magyarországi románok másik nemzeti szimbóluma az Ébredj, román, álmaidból kezdetű ének volt. Ezt az éneket Mureşanu András román költő 1848-ban írta, és tartalma szerint tulajdonképpen magyarellenes jellegű induló volt. A szövegben a költő a románokat arra hívja fel, hogy ébredjenek fel halálos álmukból, melybe őket a barbár zsarnokok ejtették. Petőfi Talpra magyarjához hasonló hangon buzdítja őket, hogy „most vagy soha”, készítsenek maguknak más jövőt, amely előtt még a román nép kegyetlen ellenségei is meghajolnak. A vers egyes szakaszai izzó lendülettel ostorozzák az évszázados jármot, mely a románokon mint barmokon volt, és ugyanúgy bélyegzik meg azokat a kegyetlen zsarnokokat, akik a románoktól még a nyelvüket is el akarják rabolni. A versben a magyarok név szerint sehol sem szerepelnek, de Erdélyben mindenki tudta, hogy a „barbár” és „kegyetlen zsarnok” kifejezések a magyarokra vonatkoznak, akik – román beállítás szerint – a románoktól nyelvüket is el akarják rabolni. Az Astra említett balázsfalvi nagygyűlésén Goga Octavian pontosan kifejtette előadásában, mit jelent ez a himnusz az erdélyi románok számára. Goga megállapítása szerint a himnusz az 1848-as román hangulatot fejezte ki. Egyes részei: „a felkelés, amely a régi rabszolgaság láncait széttöri, római eredetünk büszkeségének hangsúlyai, Vitéz Mihály, Nagy István és Hunyadi, e fenséges árnyékok megidézése emlékeztetnek minket a román föld minden részében eltemetett nagyságra, felébredtven a lelkekben az idő eszméjét, a nemzeti egységet. Az Ébredj, román, álmaidból mélységes hivatása által mindörökké eleven marad – állapította meg Goga –, mert ő az elvarázsolt trombita, mely által a román nép 1848-as esztendeje belekiáltja a világba az eszme [az egyesülés] felé való lendületét.”⁶⁹ A román zenetörténet egyik művelője szerint ezzel az énekkel Mureşanu András az 1848-as esztendő eseményeinek küszöbén „felkészítette az akkor román lelkeket”, és azóta hetven éven keresztül készítette a többieket „az összes románok” 1918-as egyesülésének nagy tényére.⁷⁰

Noha mindezeket a magyar hatóságok is tudták, hosszú ideig egyáltalán nem akadályozták és nem tiltották e himnusz éneklését. Mint láttuk, a nagygyűlések, az ünnepélyes Astra-közgyűlések és más nagy román nemzeti összejövetelek alkalmával mindig büntetés nélkül énekeltek. Midőn 1911-ben a balázsfalvi Astra-nagygyűlésen az ismerkedési estélyen megkezdődtek az ünnepi felköszöntők, a román érsekekre mondott felköszöntők elhangzása után – beszámolóink szerint – „mint a tenger hullámai hömpölygött fel a mi harci énekünk, az »Ébredj román álmaidból«-nak hangjai.” Ekkor a teremben lévő románok mind felállottak, és felállott tisztelete jeléül a magyar kormányképviselő, Szász József kormánybiztos is, Alsó-Fehér vármegye főispánja, s midőn az ének elhangzott, poharát barátságosan odakoccintotta a román érsekek poharához.⁷¹

Midőn ez a jelenet lejátszódott, akkor már a magyar igazságszolgáltatás megfelelő fórumai is jogerős döntésekben mondták ki e román nemzeti himnusz használatának szabadságát. Az ügy 1910-ben került a magyar igazságszolgáltatás elé. Ekkor ugyanis a választások idején Szancsal községben a község 21 román szavazója, Smigelski pappal az élen, a vasútállomáson vonatra várás közben a pap izzó beszédének elhangzása után, csoportosan elénekelt a Deșteaptă-te-t. A csendőrség jelentette a dolgot a hatóságoknak, magyarellenes tüntetést látva e jelenetben. A csendőrség jelentése alapján az erzsébetvárosi ügyész államellenes izgatás címén a 21 román választó és a pap ellen eljárást indított. Ám a törvényszék felmentette az összes vádlottat, mert, amint indoklásában megállapította, „nincs sem törvény, sem kormányrendelet, sem a polgári hatóságoknak valami olyan körrendelete, amely megtiltaná a románoknak, hogy nemzeti énekeiket énekeljék, és hogy ezek az énekek valamilyen izgatást képezzenek az állam ellen.” A törvényszék megállapította ugyan, hogy az induló szövegének izgató jellege van, de „nem jön ki világosan, ki ellen akar izgatni”. Az ítéletet a marosvásárhelyi királyi tábla is, a budapesti királyi kúria is jóváhagyta. Így tehát a magyar igazságszolgáltatás valamennyi fóruma jogerős ítélettel mondtotta ki az erdélyi románok nemzeti himnuszának szabad használatát. Nagy volt a románok öröme. „Ezzel a bírói határozattal a magyar sovinizmus újabb csapást kapott, ismét levágtak szarvaikból” – állapította meg a brassói Gazeta Transilvaniei. A szebeni román érsekség hivatalos lapja pedig az ítélet ismertetéséhez hozzáfűzte: „Énekeljük tehát továbbra is, amint énekeltük a múltban, mert az a mi nemzeti öntudatunkban való megerősödésünk himnusza.”

A román olvasók meg is fogadták a lap felhívását, mert nem szüntek meg minden lehetséges alkalommal ezt az éneket énekelni.⁷² Sőt ezen kívül – mint láttuk – minden korlátozás nélkül énekeltek Porumbescu Ciprian már említett „egyedülálló himnuszát” is.

A nemzeti hősök

A román nemzeti szimbólumok közé sorolható a románság nemzeti hőseinek tisztelete is. A román közvélemény általában Iancu Ábrahám 1848-as román csapatvezér kultuszát szorgalmazta. Iancu azoknak a román csapatoknak volt a fővezére, amelyek 1848–49-ben a Habsburgok érdekében Kossuth és a magyarok ellen harcoltak. Iancu személy szerint nemes lelkű, idealista ember volt, aki egyénileg nem helyeselte és nem utánozta alvezéreinek a háború folyamán a magyarokkal szemben elkövetett kegyetlenségeit. A magyarság ellen Erdély különálló voltának biztosítása érdekében fogott fegyvert, de távolabbi célja neki is a román fejedelemségekkel való egyesülés előkészítése volt. Midőn a forradalom elfojtása után az osztrákok hálátlanul bántak vele, Iancu elméje elborult. A magyarság nagy része inkább részvételt, mint haraggal gondolt rá.

Iancu 1872-ben halt meg. Az év szeptember 13-án temették el a cebei temetőben, Horia tölgyfája mellett, ahol a monda szerint az 1784-es román parasztfelkelés vezére állítólag politikai terveit szövögette. Iancu temetésén a szertartást tízezer román paraszt jelenlétében harminc román pap végezte, Zaránd megye összes harangjainak zúgása mellett.⁷³ A temetés után lassanként divattá lett a románok között a Iancu sírjához való zarándoklás. Így megkezdődött kultuszának terjedése.

1901-ben érdekes eset történt. Az egyik magyar ügyész valamelyik vádiratában azt a kijelentést tette, hogy Iancu Ábrahám rablóvezér volt. Kijelentése a románok között óriási felháborodást váltott ki. Cikkek özönében tiltakoztak az ügyész kijelentése ellen, hangsúlyozva, hogy ezzel „az egész román nemzet becsületét” sértette meg. Novacovici György román egyetemi hallgató heves hangú cikkében magát az ügyészt támadta meg, amiért az őt sajtóperbe

fogta. Ámde a kolozsvári esküdtszék az anyanyelvén védekező Novacovici-ot felmentette.⁷⁴ Ugyanekkor a román egyetemi hallgatók egy bizottsága Iancu sírjára egy nagy, román színű szalagokkal díszített koszorút helyezett el. A sír megkoszorúzása alkalmával tüzes magyarellenes beszédek tartottak. A helyi hatóságok e beszédek magyarellenes jellege miatt a koszorúzását államellenes tüntetésnek minősítették, a koszorút elkobozták, a diákokat pedig bíróság elé állították. A törvényszék azonban Iancu sírjának megkoszorúzását nem tekintette büntetendő cselekménynek, ezért végzésében kimondta „az elkobzott koszorú visszaadását”. A román egyetemi hallgatók Novacovici vezetése alatt a koszorút ünnepélyesen visszavitték Cebére és ott „újból elhelyezték a hős sírjára ahonnan a kormány pandúrjainak profán keze elrabolták”. Az ünnepély után „még egyszer visszatekintettek a koszorúra: szilárdan állott, a nemzeti zászló pedig diadalmasan lobogott”. Az ifjak Brádra tértek vissza, ahol a román értelmiség nagy lelkesedéssel fogadta őket. Közös ebéden vettek részt és néhány lelkesült órát töltöttek el együtt. „Végül is érzésekben megerősödve és azzal az erős elhatározással búcsúztunk el – írja az egyik résztvevő –, hogy Iancu kultuszának fejlesztését nemzeti alapelvvé emeljük.”⁷⁵

A román társadalomnak ezek után valóban sikerült Iancu kultuszát nemzeti alapelvvé tenni. Évről évre új és új csoportok zárandokoltak el Cebére, s Iancu sírja sohasem maradt koszorú nélkül. Úgy látszik azonban, a magyarországi románokat ebben a Iancu-kultuszban is inkább a magyarság elleni tüntetés vágya, mint a hős munkássága és személye iránti valóságos szeretet vezette. Erre lehet következtetni abból az önmagában is szomorú tényből, hogy midőn az 1918 után megvalósult Nagy-Romániában az egykori magyar uralom alatt élő románok nagy anyagi lehetőségek közé jutottak, nem gondoskodtak Iancu emlékéhez méltó szobor elkészítéséről, valamint felállításáról. Kolozsváron, az egykori Bocskai téren, a Nemzeti Színházzal szemben egy kis köoszlopot állítottak, melyre rá volt írva: „Iancu Ábrahám szobra részére fenntartott hely”. A kis köoszlop felirata éveken keresztül vádolta Iancu egykori híveinek utódait feledékenyséjükért.

Míg a magyar hatóságok – mint láttuk – a magyar igazságszolgáltatás döntéseivel a román nemzeti hős kultuszának jogosult voltát és annak további fejlődését biztosították, addig az 1848. május 15-i balázsfalvi román nagygyűlés megünneplését nem mindig engedélyezték. 1885-ig Balázsfalván minden évben nagy román nemzeti ünnepséget tartottak. 1884-ben például kivilágították s román zászlóval fellobogózták az egykori nagygyűlés helyén emelt emlékművet. Az emlékmű mellett hosszú megterített asztalt helyeztek el, és az évforduló előestéjén díszvacsorát rendeztek, tüzes szónoklatokban méltatva a nagy nap jelentőségét. Éjjelkor elénekelték az Ébredj, román-t. A zászló még másnap is ott maradt az emlékművön.⁷⁶ Ugyanekkor a románok a nagyobb erdélyi városokban, Kolozsváron, Brassóban, Szebenben stb. szintén emlékünnepeket tartottak. Ezeket a helyi hatóságok nem akadályozták.

Az erdélyi magyar közvéleményt azonban bántotta a május 15-i román nagygyűlés évenkénti dicsőítése, mert abban – a valóságnak megfelelően – magyarellenes és különösen az erdélyi magyarságra nézve fájdalmas emlékeket ébresztő tüntetést látott. Ez a magyar „ressentiment” a magyar sajtóban is megnyilvánult. Láttuk, a Tribuna miként foglalta össze az 1848. május 3/15-i gyűlés történeti jelentőségét. „A magyar nemzet – állapította meg – 1848. március 15-én jelt ad törvényes uralkodók elleni felkelésre. Magyarország hadserege a honvédség legfőbb parancsnoka ellen indul. A magyar országgyűlés kimondja a törvényes uralkodóház letételét, a forradalom megindult, a polgárháború megkezdődött minden következményével együtt [...]. Két hónappal a forradalom kitörése után, napról napra kevesebb lévén a remény arra, hogy a császári csapatok egymagukban közelebből le tudják verni a felkelőket, a románok összegyűlnek Balázsfalván, és kijelentik elhatározásukat, mely szerint kockára

teszik vérüket és vagyonukat, hogy véget vessenek a forradalomnak és helyreállítsák a *pragmatica sanctio*ra alapított törvényes rendet.”⁷⁷

A magyar közvélemény és a magyar hatóságok egyaránt belátták, hogy ezzel az érveléssel a románok tulajdonképpen az 1848-as eseményeket akarják a maguk képére átformálni. Hiszen 1848 májusának első felében magyar honvédség még sehol sem létezett, s mint azt mindenki tudja, az uralkodóház letétele is csak 1849 tavaszán történt meg. Ezért, és a május 15-i román ünnepek tüntetően magyarelles természetűe miatt a magyar belügyminiszter 1885-ben betiltotta a balázsfalvi ünnepeket. A többi városokban azonban továbbra is zavartalanul ünnepelték. A Tribuna kalendáriumában az érdeklődők a Nemzeti ünnepek rovatban éveken keresztül változatlan szöveggel olvashatták azt az érdekes mondatot: „Noha a magyar uralom szigorúan megbüntet és üldöz minket mindenféle nemzeti cselekedetért és nem engedi, hogy gyűléseket tartsunk, a fenséges május 3/15. napját ez évben is sok román tartományban, mint Brassóban, Szebenben, Kolozsváron és Nagyváradon méltó módon ünnepelték meg.” Kolozsváron ünnepi istentisztelet után műsoros estély volt.⁷⁸ Ezt a rendőrség tudta nélkül nem lehetett volna megtartani, hiszen az estély műsorát a sajtóban előre közölték. Amiből következik, hogy a magyar hatóságok a fenti érdekes megfogalmazású mondat állítása ellenére megengedték május 15-e megünneplését, de természetesen nem magyarelles tüntetés formájában.

Áttekintve a nemzeti szimbólumok használatának lehetőségét, megállapíthatjuk, hogy a magyarországi románok a román sajtó anyagának tanúsága szerint mindvégig széles körű lehetőségeket élveztek nemzeti vonásaikat kifejező szimbólumaik használatában.

A románok politikai jogai

A más nép uralma alatt élő nemzetiség önvédelme szempontjából a politikai jogok mértéke és használata mindenkor igen nagy jelentőségű volt. A magyarországi románok panaszaik között a politikai jogok használata tekintetében találjuk a legtöbb indokolt sérelmet. Midőn a kiegyezés után az Erdély önkormányzatára vonatkozó kérésüket a magyar képviselőház leszavazta, a románok nagy része elhatározta a politikai jog használatáról való lemondást. 1869-ben a szerdahelyi értekezleten az erdélyi románok vezetőinek többsége kimondotta a parlamenti választásokkal szemben követendő politikai passzivitást. Más szóval elhatározták, hogy a képviselőválasztásokon nem állítanak jelöltet, és így az ország parlamentjében nem képviseltetik magukat. Elhatározásukat a fennálló választási törvénnyel és a választásoknak a kormány részéről történő erőszakos vezetésével indokolták. Azt mondták, hogy a parlamenti választásokon azért nem vesznek részt, mert a választási törvény igazságtalan rendelkezései és a kormányhatóságok választási visszaélései miatt a románok számára a legjelentéktelenebb siker lehetőségei sincsenek biztosítva. Ugyanakkor azonban a községi és vármegyei önkormányzati testületekben addig folytatott tevékenységüket továbbra is fenntartani kívánták és ezen a téren aktivitásban maradtak.⁷⁹

A passzivisták érveivel szemben az aktivisták kisebbségben maradtak. Vezérük Şaguna András, a híres ortodox román érsek volt. Ő elejétől fogva az aktivitás mellett kardoskodott, de a románok többsége nem hallgatott rá és érveire, Şagunát csupán az vigasztalta, hogy az erdélyi területeken kívüli román vidékek románjai megmaradtak a parlamenti aktivitásban, és képviselőiket rendszeresen elküldötték a budapesti magyar képviselőházba.

A passzivisták elhatározásukat valójában nem a választási törvény tényleges igazságtalanságai vagy a kormány erőszakos választási politikája miatt mondták ki. Ők a passzivitással – a magyaroknak az osztrák abszolutizmus alatti magatartásához hasonlóan – Erdély román önkormányzatát akarták kieroszakolni.

Teltek-múltak az évek, s csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy a passzivitás a román népre kedvezőtlen következményekkel jár. Ezeket a következményeket az aktivitás érdekében buzgolkodó román csoport sokszor idézett szászvárosi hetilapja, a Libertatea 1902-ben klasszikus fejtegetésekben foglalta össze. E fejtegetések szerint a passzivitás leggyászosabb következménye az volt, hogy annak kimondása által „megfosztottuk magunkat – írja a román újság – a leghatásosabb eszköztől, amely által népünknek politikai iskolát szervezhettünk volna, és nemzeti és egyéni jogait ismerő állampolgárt faraghattunk volna belőle”. „Ma az a helyzet, hogy azoknak a tömegeknek, amelyekből a nemzeti pártnak a katonáit kell soroznia, döntő többségükben még csak halvány sejtelmük sincs ennek a pártnak a hivatásáról és követeléseiről.” A passzivitás miatt a nép tulajdonképpen sohasem tudta még azt sem, hogy milyen jogai vannak az államban, nem is beszélve e jogok használati módjáról. A passzivitás következtében a nép elfelejtette vezetőit, s időként kész prédája lett a más választókerületekben elbukott mindenféle jelöltnek. Lelkesültsége a román nemzeti párt egykori vezetői iránt megszűnt, s ami még nagyobb jelentőségű, „gyűlölete lecsillapodott, majdnem egészen kialudt elnyomói iránt, akikkel olyan keményen kellett addig harcolnia a képviselőválasztások alkalmával.” Valóban így is volt. A szászvárosi csoportnak e fejtegetései majdnem minden vonatkozásban az igazságot fejezik ki. A nép sok helyen tényleg nem tartózkodott a választástól, hanem idegeneket választott románok helyett. Nem volt, aki választások alkalmával a tömeg szenvedélyeit felkorbácsolja, s így a magyarelles indulatok hevessége nagyon megcsappant.

Az aktivista csoport az említett hetilap hasábjain erőteljes mozgalmat indított az aktivitás érdekében. Rámutatott arra, hogy annak idején a passzivitás kimondása a választási törvényre való hivatkozás mellett egyidejűleg „a nemzeti gyöngeségnek és hitványságnak legünnepélyesebb megállapítása volt. Mert ha a különleges törvények és mesteri módon kikerített választási kerületek ellenére is 30-40 választó körzetben rendelkezünk a választók abszolút többségével, feltételezván, hogy választóink tudatában vannak jogaiknak és férfiak, nincs olyan erő a világon, amely megakadályozza a nemzeti jelölt győzelmét, kivéve azt az egyetlen esetet, ha választóinkat választójoguk gyakorlásában erőszakkal megakadályozzák.” Mert a nemzeti párt régebbi vereségei, melyeket a képviselőválasztások alkalmával szenvedett, csak részben tulajdoníthatók e választói gyakorlatnak. Legnagyobb részben „a mi gyengeségünknek kell tulajdonítani, jobban mondva választóink politikai éretlenségének és tájékozatlanságának.” Lám, a szászok példája fényesen igazolja ezt az igazságot. Miért nem tud a kormány választást rendezni egy szász kerületben a szászok akarata nélkül? Hiszen velük szemben is ugyanazokat az eszközöket alkalmazza. „A különbség azonban ott van, hogy a szász választók fegyelmeltettek, jogaiknak tudatában vannak, úgy, hogy őket sem nyomás, sem megvesztegetés által nem lehet jelöltjüktől eltéríteni.” Ha a románok felhagynak a passzivitással, akkor a választási küzdelmek megerősítik a román nemzeti öntudatot, és tudatosakká teszik a román tömegekben politikai jogaikat. Így „bizonyos idő múlva a választói jog gyakorlása tekintetében korlátlanul rendelkezünk választóinkkal, s az ellenfélnek lehetlenné válik a mi sikerünk megakadályozása. Nem becsülöm le a végrehajtó hatalom által kifejtendő terrort és erőszakot, de ezzel az erőszakkal sokkal erőteljesebb erőszakot szegezhetjük szembe, a néptömegek által kifejtett erőszakot szegezhetünk szembe, a néptömegek által kifejtett erőszakot, amelyet az erejének tudatára ébredt nép alkalmaz.”⁸⁰

Az aktivista csoport eme tevékenysége csakhamar sikerrel járt. Az aktivisták a román nemzeti párt egykori vezetői között egyre nagyobb táborot hódítottak meg maguknak. Nemsokára a román nemzeti párt hozzájárult ahhoz, hogy az aktivista csoport fiatal vezetője, Vlad Aurél ügyvéd 1903-ban fellépjen a dobrai választáson.

A választást nagy izgalom előzte meg. A magyarországi választói törvény a választójogot bizonyos anyagi állapothoz kötötte, azaz nem mindenkinek volt választójoga. Csak az rendelkezt vele, akinek jövedelme a törvény által előírt határt elérte. Évenként számba vették ezeknek a listáját, s ellenőrizték az új választójogra jogosultakat, valamint a régiak helyzetét. Amíg a románok politikai passzivitásban voltak, addig a választójogra jogosultak ellenőrzésével és felvételüknek igazolásával nem sokat törődtek. A századforduló után azonban mindenütt érdeklődni kezdtek, hogy választóközetenként hány román választó van nyilvántartva. A helyi önkormányzat értelmében ennek ellenőrzése a helyi hatóságok feladata volt. Az aktivitás hirdetésének hatására először a naszódi körzetben léptek fel a román vezetők az ottani román választók névjegyzékének ellenőrzésére. Megállapították például, hogy Magyar-nemegye faluban az előző listán szereplő nyolcvan magyar nemzetiségű választó közül sok nem jogosult a szavazati jogra, s ezért az új listába csak tizenhetet vettek fel. A magyarok a központi választói bizottság ülésén kérték, hogy vegyék fel őket ismét a listára. A román Ciuta doktor ellenindítványára azonban kérésüket elutasították. Ekkor a magyarok panaszt tettek a belügyminisztériumban, hogy a románok üldözik őket és megfosztják választójoguktól. A miniszter is elutasította őket. Mire újból kérhették volna újbóli felvételüket a listára, a fellebbezés határideje lejárt, s így a magyar választók az említett faluban a román érdekeket öntudatosan képviselő dr. Ciuta indítványára elestek választói joguktól, melyre a törvényben meghatározott census alapján abban az évben nem tarthattak igényt.⁸¹

Hasonló ellenőrzéseket hajtottak végre a románok Szászváros környékén is. 1903-ban Vlad Aurél a Libertatea immár egy éves működésének hatása alatt indult neki a dobrai választási küzdelemnek. A választási hadjáratot a Libertatea hatására az összes román papok és tisztviselők támogatták. A választói körút bővelkedett érdekes jelenetekben. Mikor a választás napja elérkezett, óriási tömegek jelentek meg. Ha valakiről tudták, hogy nem Vladra akar szavazni, azt hangosan szidalmazták. A rendfenntartásra katonákat és csendőröket rendeltek ki. A román választók lelkesítésére a választás alatt a Deșteaptă-t játszották. Az ellenpárt kortesei esernyőkkel és botokkal megtámadták a Vlad-párt vezetőjét, Morariu esperest, de – amint a beszámolóban olvashatjuk – a csendőrök azonnal szétszórták őket. A választási elnök „becsületes és teljesen korrekt módon viselkedett”.⁸²

Vladot tehát Dobrán óriási többséggel képviselővé választották, ami nagyban megerősítette az aktivitás híveinek helyzetét. Most már mindenütt kezdtek készülni az általános román aktivitás kimondására, ami csakhamar be is következett. Az 1905-ös választásokra már az összes magyarországi románok aktivitásba léptek, és ettől fogva mindenütt éltek politikai jogaikkal.

Ekkor alakult újra a magyarországi román nemzeti párt. A pártot annak idején még az 1881. évi szebeni választói konferencia határozata alapján szervezték meg. A párt akkor a parlamenti passzivitás mellett óriási társadalmi és főleg zurnalisztikai tevékenységet fejtett ki. A bukaresti pártokkal és újságokkal való összeköttetéseit felhasználva, a magyarországi románok helyzetéről a külföld felé állandó információs szolgálatot szervezett. Eme tevékenysége következtében külföldön csakhamar sikerült a magyarországi románok helyzetéről olyan véleményt kialakítania, amely élesen elítélte a magyar kormány „elnyomó” nemzetiségi politikáját. Tevékenységének óriási tekintélyt szerzett a Tribuna című újság, mely a magyarországi románokat teljesen Bukarest vezetése alá helyezte. A magyar hatóságok növekvő aggodalommal nézték a román nemzeti párt magyar- és államellenes tevékenységét, s midőn az 1891-ben Bukarestben megalakult Román Kultúrliga révén külföldön még rosszabb hangulatot keltettek, erélyesen léptek fel. 1892-ben a románok vezetői egy memorandumot vittek Bécsbe, ahol azt át akarták adni Ferenc József uralkodónak. A napilapok már régóta ismertették e lépés

jelentőségét. Ez röviden abból állott, hogy a románok a budapesti magyar kormány megkerülésével – nem ismervén el jogosnak Magyarország magyar vezetését – egyenesen a Monarchia uralkodójához, mint Ausztria császárához fordulnak panaszaikkal. Ebben a lépésben tehát a magyar állam alkotmányának nyilvános visszautasítása és az 1867-es dualizmus felbontására irányuló román törekvés nyilvánult meg. A magyar hatóságok akkor csak sejtették – amit ma már a román memorandum előkészítőinek visszaemlékezéseiből biztosan tudunk –, hogy az egész memorandum-mozgalom a bukaresti román politikai körökből indult ki és ők irányították. Az uralkodó az alkotmány alapján állva a román memorandumot nem vette át. Ekkor a román nemzeti párt, mindenképpen európai kérdést akarván csinálni a magyarországi román kérdésből, nagy jelentőségű lépést tett. A memorandum szövegét leköszölte a párt hivatalos lapjaiban. Így akarta kényszeríteni a magyar kormányt, hogy hivatalosan is tudomást szerezzen a románok elégedetlenségéről, és esetleg perbe fogja a románokat. Elgondolása sikerrel járt, mert a rövidlátó magyar kormányzat valóban megtette ezt a szolgálatot a románoknak. A memorandum közlése miatt a magyar kormány bíróság elé állította a román nemzeti párt vezetőségét, és 1894-ben elítélte. Ugyanakkor elhatározta a párt feloszlását is. A románok a feloszlás után mindenfelé azt állították, hogy a feloszlás oka csak a román nemzeti párt nemzeti jellege volt, amelyet a magyar kormány nem tudott elviselni. Ám pár év múlva a románok egyik legtekintélyesebb vezető férfia, Miha János elismerte ennek a beállításnak a valótlanágát. „A román nemzeti párt feloszlása az első ismert miniszteri rendelet által – állapította meg – nem a párt nemzeti és román jellege miatt történt, hanem azért, mert a párt egyes megnyilvánulásaiban és tevékenységében bizonyos határokon túllépett.”⁸³ Ez valóban így is volt. A párt tagjai nemcsak nyíltan az ország alkotmányának megváltoztatását követelték, hanem újságok hasábjain is elismerték a romániai politikai körökkel való politikai kapcsolataikat. Ennek következtében a kormány veszélyesnek tartotta további működését s annak elnézését, így következett be 1894-ben a Hieronymi belügyminiszter rendeletében kimondott feloszlás.

Miután az aktivitás kimondásával a pártnak újból törvényes alapra kellett helyezkednie, az 1881-ben keletkezett politikai programot megváltoztatta és az ország alkotmányával összeegyeztette. Amint ugyanis az aktivista csoport egyik tagja már 1903-ban megállapította, az 1881-es program első pontja – amely Erdély önkormányzatára vonatkozott – „közjogi természetű követelés volt, mely a magyar nemzet politikai egységének megváltoztatására és széttrészésére irányult”.⁸⁴ E program pont megváltoztatása a román nemzeti pártot ismét legálissá tette, s ezzel megindult a politikai tevékenység az egész ország területén. A román képviselőjelöltek mindenütt hozzáfogtak a román választók jogainak ellenőrzéséhez. Ahol valamilyen visszaélést fedeztek fel, ott azonnal közbeléptek és az illetékes fórumokhoz fordultak orvoslásért. Ezek a lépések szép eredményekkel jártak. 1904-ben Dobrán megyegyűlési tagokat választottak. A választás alkalmával Hits dobrai jegyző cédulákat osztogatott a választóknak, s ilyenfajta visszaélések segítségével a magyar lista győzelmét segítette elő. A románok a választást megfellebbezték. Fellebbezésüket első fokon elutasították, de a Kúria ígazat adott nekik. „Nemcsak formai okok miatt, hanem azért is, mert bebizonyosodott, hogy a jegyző cédulákat osztogatott az embereknek, minek következtében a választás nem volt szabad és nem volt a választók akaratának kifejezése. Íme egy ítélet, amely nagy becsületet szerez a közigazgatási kúriának, mivel abban a valóságos igazság ragyog.”⁸⁵

A román képviselők tevékenysége kiterjeszkedett a választói névjegyzék ellenőrzésére is. Így a Szászváros közelében lakó pricazi románokat az összeíró bizottság nem akarta a listára felvenni. Vlad fellebbezésére a központi bizottság hatvanhat új román választót vett fel a szavazók közé. Hasonló eljárással a román választók száma nemsokára több mint százzal

megszaporodott. „Ilyen körülmények között a román jelölt sikere ezután is biztosítva lesz ebben a körzetben” – állapította meg elégedetten az aktivista csoport hivatalos orgánuma.⁸⁶ A szászvárosi kerületben Vlad és társai fellépése a román választók számát 170-ről 243-ra tudta felugrasztani. „A Kúria olyan javításokat eszközölt a listán, hogy a mi számunkat 260-al többre növelte, mint az idegenekét.” Hogyan jutottunk idáig? – kérdezte a lap, fejtegetve a helyzet román szempontból való kedvező kilátásait. „Hozzáértéssel és kitartó munkával. Körzetünk képviselője, dr. Vlad, miután megválasztották és látta, hogyan ugranak az ellenfelek a nép jogainak megrövidítésére, ő is e nép jogainak védelmére sietett, és íme az igazságot győzelmessé tette, hogy a harcból megerősödve kerüljünk ki.”⁸⁷ A következő számban pedig ismét visszatérve a fellebbezések sikerére és a hatóságok eljárására, újból hangsúlyozta: „Népünknek most élő példa van a szeme előtt, hogy ha hozzáértéssel és férfiasan küzd jogának megszerzéséért, akkor, ha nem is mindig és teljesen, mégis megkapja azt.”⁸⁸

Ugyancsak a román képviselők és bizalmi emberek öntudatos fellépésének hatására mutatott rá a lap akkor, mikor az 1905-ös választások után megbüntették azokat a jegyzőket, akik a választási törvény ellenére nem hozták idejében a nép tudomására a választójog gyakorlására vonatkozó tudnivalókat. „Népünknek egész Erdélyben mindenütt jusson eszébe, hogy a törvénytelenégeket megbüntetik, ha azokat kellő alapossággal a megfelelő helyeken előadják.”⁸⁹

A magyar hatóságok e magatartása és a Libertatea által évek óta folytatott tevékenység, melyet a lap a nép terrorizmusa érdekében indított, csakhamar érdekes fejleményeket hozott. Az 1906-os választások alkalmával sok helyen összecsaptak a román nemzeti párt és a kormány jelöltjei; ezek az összecsapások néhol a törvényesség jegyében, máshol pedig visszaélések között történtek. Nemcsak a kormány emberei, hanem a Libertatea ismertetett elvei alapján a románok is mindenféle félelmet keltő eszközt felhasználtak. A már említett dobrai jegyző, Hits házát egyik éjjel „ismeretlen” tettesek felgyújtották. Hasonló, vagy valamivel kisebb kár érte más helyen is a nem román jelölt érdekében buzgólkodó korteseket. A kormánypárt jelöltjei szintén különféle visszaélésekkel és erőszakosságokkal próbálták sikerüket biztosítani. Dobrán a csendőrség visszaszorította a választókat a választás helyétől. Ekkor a közös hadsereg katonái kivonultak és megakadályozták a csendőrségnek a nép elleni további támadásait. Szilágycsehiben a jelöltek által – bizonyára titokban – felbékelt kortescsapatok és verekedő különítmények garázdálkodtak. Ám itt a katonaság és a csendőrség e bandák ellen fordult: kivezényelt alakulataik a verekedőket megtámadták és visszaszorították.⁹⁰

Magyarigeni községben a román választók lelkesedése és öntudata döntő győzelmet aratott Vaida Sándor megválasztásával. „Mindazokban a kerületekben – írta a Libertatea –, ahol többségünk van, győztünk volna és győznénk, ha a románok a román ügy iránt olyan lelkesedők lennének, mint a magyarigeni kerület románjai.”⁹¹

A választások további lefolyása ténylegesen megerősíti ezt a véleményt. Ahol a román választók jogaikat ismerve, öntudatosan vezetve és kitartóan harcolva jól megszervezett választási propaganda után fogtak a választási küzdelem befejezéséhez, ott a legtöbbször sikerült is a román jelöltek megválasztását biztosítani. Ez az igazság különösképpen kiderült a boksai választás alkalmával. Boksán 1907-ben pótválasztás volt. A választáson Braniște Valér lugosi szerkesztő volt a román nemzeti párt jelöltje egy Weisz nevű hivatalos jelölttel szemben. A román sajtó előre beharangozta a választást. Meghívta a romániai és más külföldi lapok munkatársait a választás színhelyére. Előre megjósolta, hogy érdekes látványban lesz részük, mert a kormánypárti jelölt érdekében a hatóságok mindenféle visszaélést el fognak követni. A külföldi újságírókat ezen kívül azért is hívták meg, mert meg akarták mutatni a román választók öntudatos viselkedését. Ám a választás napja nagy csalódást hozott. Boksán a román választók minden nagyobb hatósági nyomás nélkül több szavazatot adtak le Weiszra, mint Braniștéra. A szászvárosi hetilap lehangoltan idézte Iorga

megállapítását: „A bukaresti, bécsi és más nyugati helyekről való újságírók nem láttak verekedéseket, még csak szitkozódásokat sem hallhattak. Nem volt vérontás Boksán. Csak egyes megbántott szívek véreztek. Egy korrekt választás, ha nem is éppen tiszta.”⁹² A szászvárosi hetilap még hozzátette: „Bűneink és gyengeségünk folytán elszenvedett boksai vereségünk politikai ellenfeleinknek bátorságot adott.”

A boksai választás végeredményben a szervezkedés hiánya miatt végződött a román nemzeti pártra nézve olyan kedvezőtlenül. A későbbi választások alkalmával azonban nemegyszer a kormány jelöltjeinek visszaélései idéztek elő hasonló sikertelenséget. Tisza István idejében a kormány minden erővel arra igyekezett, hogy a dualizmus fenntartását támogató kormánypárt létszámát szaporítsa. Ezért a kormánypárti képviselők érdekében nagyobb nyomást fejtett ki. A választási visszaélések változatos formái azonban magyarokkal és románokkal szemben egyaránt érvényesültek. Sőt bizonyos szempontból a románok kedvezőbb helyzetben voltak. Ők ugyanis legtöbbször nem működtek együtt a függetlenségi párttal, ezért a kormányra nézve nem voltak olyan veszélyesek, mint a színmagyar vidékek rendszerint nagy többségében a Kossuth párti választók. Ennek következtében a választások alkalmával magyar vidékeken aránylag mindig nagyobb visszaélések történtek, mint nemzetiségi választóközrtekben. A közigazgatási hatóságok egyes képviselői, így különösen a szolgabírók, adott esetekben jobban elnyomták a magyar parasztságot, mint a románokat. Így tehát a választási harcok alkalmával a románokat különleges nemzetiségi sérelem nem érte. Ami visszaélés volt, az a magyar vidékeken még fokozottabb mértékben előfordult. Magyar választók ellen gyakrabban történtek halálesetekkel végződő súlyos összeütközések, sőt itt-ott a csendőrség fegyverét is használni kényszerült. A román lapokban közölt anyag tanúsága szerint azonban román választókra magyar rendfenntartó közegek sortűzet nem adtak.

A parlamenti választásokon kívül, a megyei választások az egész magyar uralom alatt mindvégig a román jelöltek teljes lendületű részvétele mellett zajlott le. A megyegyűlésekről írott beszámolók tele vannak a román tagok heves küzdelmeinek a leírásával. A román megyegyűlési tagok minden kérdéshez hozzászóltak, amely román érdekeket érintett, s felszólalásaikban a román érdekeket erőteljesen védelmezték. Magatartásukat jól jellemzi az az eset, mely a szebeni megyegyűlésen történt 1898-ban. Itt az alispán válaszolt az előző ülésen elhangzott román felszólításra. A megyegyűlés egyik román tagja ugyanis panaszt tett a csendőrök szelistyei viselkedése ellen. E szerint egy csendőr május Szelistye községben egy ottani románnak egy pofont adott 3/15-én. A vizsgálat végeztével a felettes hatóság a csendőrt megbüntette. A román megyegyűlési tagok a választ tudomásul vették és köszönetet mondtak az alispánnak a vizsgálatért, mert az „biztosan azzal a jó eredménnyel jár, hogy a csendőrség látva, hogy ellenőrzik, emberségesebb lesz és többé nem bántalmazza a népet”.⁹³

Az előbbieket után felmerül a kérdés: milyen lehetőségeik voltak a magyarországi románok politikai vezetőinek? Más szóval: milyen erőviszonyok jellemezték a románság politikai életét?

Az 1905 után politikai aktivitásba lépett románság politikai helyzete kétségkívül reményteljes volt. A román nép országos arányához képest a román képviselők száma ugyan elenyészően csekély volt, mert a választások eredményeinek megfelelően egyszer öt, máskor tizenöt, közeparányos számot véve alapul, általában nyolc-tíz képviselőt küldtek a magyar képviselőházba. Láttuk, hogy a választások eredménye nemcsak a hatósági nyomástól, hanem a román tömegek öntudatától is függően alakult. Azonban nyilvánvaló, hogy a románság politikai súlyát nem a képviselők száma határozta meg, hanem a románok gazdasági, társadalmi és közművelődési helyzete, ezenkívül pedig – sőt bizonyos tekintetben minden más tényező hatását

felülmúlva – a külpolitikai helyzet. E tényezők együttes hatását tekintve a magyarországi románok politikai helyzete nemcsak jó volt, hanem évről-évre jobb lett.

A fentiekből következőleg a román politikai vezetőségnek a magyar kormánnyal és a magyar állammal szemben sokkal nagyobb ereje volt, mint amennyit a megválasztott román képviselők számarány szerint a képviselőházban jelentettek. A románság politikai erejét végeredményben a román politikai vezetők anyagi függetlensége, a román állam anyagi és politikai támogatása, a külföldi propaganda és a magyarellenes érzelmű Ferenc Ferdinánd trónörökösrel folytatott összeköttetések képezték. Ezek adott esetben megannyi fegyvert jelentettek a magyar állammal és hatóságaival szemben.

Az 1905 utáni román politikai vezetők anyagilag az államtól még függetlenebbek voltak, mint a millennium előtti korszakban. 1908-ban a tizenöt román képviselő közül tizenhárom bankigazgató vagy igazgatósági tag minőségben virágzó román pénzintézetek élén állott, s legnagyobb részt ügyvédi végzettségű, egyénileg is jómódú ember volt.⁹⁴ Anyagilag tehát megtámadhatatlan helyzetben, megélhetési gondok nélkül vezethették a románok politikáját. Ebben a küzdelemben a román állam teljes anyagi és politikai támogatását élvezték. Mint láttuk, a magyarországi románság politikai vezetőit a román politikai pártok már nagyon korán, az 1880-as évek közepétől fogva cselekvőleg támogatták és irányították. A román nemzeti párt egyik legismertebb vezetője, Mihali Tivadar, az első világháború után rámutatott ezeknek a román királyságból származó politikai kapcsolatoknak a jelentőségére. Megállapítása szerint az erdélyi románok politikai vezetői minden fontosabb kérdésben a román királyság politikai tényezőinek irányítása szerint jártak el. Mihali eme nyilatkozatában beismerte, hogy a legtöbbször Bukarestből jött parancsnak megfelelően jártak el az összes fontosabb politikai kérdésekben. A Bukaresttel való politikai kapcsolatot szerves módon illesztették bele a magyarországi románság politikai életébe. A memorandumtól elkezdve minden fontosabb politikai kérdést a bukaresti utasítások szellemében oldottak meg.⁹⁵

Ezenkívül a magyarországi románság politikai vezetőségének erejét más külföldi kapcsolatok rendkívüli módon megnövelték. Ezek a kapcsolatok összefüggésben voltak azzal a propagandával, melyet a magyarországi román sajtó már a kiegyezés után külföldön megindított. A külföldi propaganda alapelve azonos volt azzal a küzdelemmel, melyet 1884 elején a Nagyszebenben alapított Tribuna napilap indított a magyarok és a magyarokkal békülni akaró magyarbarát románok ellen. Ezt az elvet a Tribuna így foglalta össze: „Rossz hírbe kell hoznunk ezt a rendszert.”⁹⁶ A rendszeren a dualizmus rendszerét értette, és általában a magyar állam kormányzási rendszerét. Minden magyar hiba vagy hatósági visszaélés felnagyított, félremagyarozott és eltorzított formában került a bel- és külföldi közvélemény elé. A magyarországi román lapok cikkeit átvették a bukaresti lapok, onnan pedig eljutott a külföldi – francia, olasz, német, angol stb. – sajtóba. Ez ellen a magyar kormány nehezen tudott védekezni. Sőt, a kérdés lényegét sokáig félreismerve, kapkodásaival és gyakran elkövetett hibáival maga is segített a román propagandának. Így azután a magyarországi románok kérdésében a külföld, különösen pedig a nyugati vezető államok közvéleménye egyre inkább szembefordult a magyar állammal és nemzetiségi politikájával. Ez különösképpen nyilvánvalóvá lett a memorandum-per idején. Később a románok külföldi kapcsolatai még nagyobb eredményt hoztak a román ügynek. Egyes külföldi nagyságok, az irodalmi és tudományos élet tekintélyes képviselői egymás után foglaltak állást a magyarországi románok érdekében. Egyoldalú tájékozottságuk a magyarországi román sajtó képviselőitől származott. Így például 1908-ban, midőn Björnson állást foglalt gróf Apponyi Albert közoktatásügyi politikája ellen, állásfoglalásához az adatokat az aradi Tribuna levelezője szolgáltatta – anélkül, hogy ezért bármiféle bántódás érte volna.⁹⁷ Az összehasonlítás anyagával e román informátorok természetesen

nem szolgáltak, a magyar állam külföldi képviselői pedig túlnyomó részt osztrákokból vagy nemtörődöm dzsentri származású egyénekből, különféle unatkozó nagyurakból állván, megfelelő felvilágosításra és a magyar érdekek igazságának megfelelő szolgálatára képtelenek voltak.

A magyar kormány és egyes magyar államférfiak időnként kísérleteket tettek a románokkal való megbékélésre. E kísérletek azonban mindenkor sikertelenül végződtek. A románok állítása szerint azért, mert a magyarok nem voltak hajlandók a románság jogos követeléseit teljesíteni. Az első világháború utáni illetékes román nyilatkozatokból azonban minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a sikertelenség a romániai körök hatására következett be. Midőn 1914-ben Tisza István ismeretes tárgyalásai a román politikai vezetőkkel megkezdődtek, „a román nemzeti párt azonnal értesítette a román kormányt, és ezzel egyetértően indította meg a tárgyalásokat”.⁹⁸ Mikor pedig a tárgyalások eredménytelenül végződtek, a román sajtó burkoltan rámutatott a kudarc igazi okaira. A tárgyalások kimenetele – a Luceafărul egyik cikke szerint – amúgy sem változtathatta volna meg a helyzetet, mivel a jövő „nincs alávetve a politikai vezetők megegyezéseinek, azt a történelmi események vaserejű rendes folyása határozza meg. Az idők erősebbek, mint bármiféle emberi akarat, mert a mi román tömegünk lelkét többé nem tudják megváltoztatni. Ezen most már csak a nemzeti eszme uralkodik, és [...] megegyezés, paktum, fegyverszünet, bármi legyen is, semmit sem jelent a nagy események serpenyőjében, amelyek minket azon cél felé hajtanak – anélkül, hogy bármiféle ellenállást megengednének –, amely eddig minket csak homályosan világított meg”. A Libertatea, közölve ezt a sokatmondó megállapítást, hozzátette: „Így van.”⁹⁹

A magyarországi románság politikai ereje tehát részben Magyarországon kívül álló helyekről származott, s nem sokat lehetett rajta változtatni. Ferenc Ferdinánd a maga sajátos politikai rövidlátásával azt hitte, hogy az egységes Ausztria érdekében értékesítheti a román vezetőkkel szőtt összeköttetéseit. Az események bizonyossága szerint súlyos tévedésnek esett áldozatul. A románság valójában egyetlen politikai eszme megvalósítása érdekében küzdött, ez az eszme pedig Erdélynek Romániával való egyesítése volt.

A törvény előtti jogegyenlőség

Az eddigi fejtegetések a felsorakoztatott konkrét esetek alapján érdemleges választ adnak arra a sokszor vitatott kérdésre: létezett-e a törvény előtti jogegyenlőség általában a nemzetiségek, közelebbről a románok számára a dualizmus korabeli Magyarországon? A külföld számára készült román kiadványok szerzői általában tagadták a törvény előtti jogegyenlőség létezését. Állításaik nem egy jóhiszemű külföldi kutatót is gyakran megtévesztettek. Akárcsak a nemzetiségi törvény betartásának kérdésében, a magyar igazságszolgáltatás megítélésében is elmarasztaló megállapítások születtek. Ezek szerint a magyar igazságszolgáltatás a nemzetiségek ügyében mindig elfogult volt; döntéseit a nemzeti gyűlölködés szelleme hatotta át, és a nemzetiségek számára a törvény előtti jogegyenlőség üres fikciónak bizonyult.

Az előző fejezetekben ismertetett román források azonban megkérdőjelezzik ezeket a lapidáris megállapításokat. A román választási panaszok ügyében hozott döntések, a bizonyítékok hiányával indokolt felmentések, a magyarelles román himnusz bírósági engedélyezése más hasonló jellegű ítéletekkel együtt azt bizonyítják, hogy a törvény előtti jogegyenlőség igazolható valóság volt. Idéztük a szászvárosi román hetilap sokatmondó megállapítását, mely szerint „a bíróságnál nem az ügyvéd neve vagy nemzetisége győz, hanem az igazság”.

A legtöbb román panasz és külföldi bírálat természetesen a politikai és sajtóperek miatt érte a magyar igazságszolgáltatást. Szinte mindenütt hangoztatott vád volt az, hogy a magyar esküdtszékek és bíróságok a románokban politikai ellenfeleket látnak, és emiatt igazságtalanul

szigorú ítéletekkel sújtják őket. Ám a híresebb politikai és izgatási perek elemzése nem támasztja alá ezt a vádat. Ha megvizsgáljuk a bírói eljárás előzményeit, az inkriminált cikkeket vagy cselekedeteket, az esetek óriási többségében indokoltnak találjuk a büntetőeljárást. Egyetlen állam sem volt soha közömbös az alkotmányát megtagadó, az állam belső és külső biztonságát veszélyeztető cselekmények elkövetőivel szemben. Mint láttuk, a bíróság elé idézett románok elleni politikai vád legtöbbször az izgatás, az ország alkotmányos rendjének felforgatására irányuló tevékenység volt.

Az igazságszolgáltatás szemléletét legvilágosabban a legfelső bírói fórum, a Kúria által hozott ítéletek tartalma és indoklása mutatja. Az első és másodfokú bíróságok döntései gyakran szubjektív szempontokat is tartalmaztak. De a Kúria ítéletei egységes szemlélet alapján keletkeztek, és híven tükrözték a magyar igazságszolgáltatásnak a törvény előtti egyenlőségre vonatkozó nézeteit.

Jellemző példa erre a Vasile Lucaciu lácfalusi görög katolikus román pap egyik legelső izgatási perében hozott legfelső fokú ítélet. Az ügy előzményei is rendkívül érdekesek. Mint láttuk, Lucaciu a 80-as évek vége felé a román irredenta törekvések egyik legvakmerőbb képviselője volt. Miközben már megindította az országos gyűjtést „az összes románok egyesítésének” templomára, tevékenyen részt vett a román politikai mozgalmakban. Az élesen magyarellenes Tribuna-csoport-hoz tartozott, s az 1887-es nagyszabeni konferencián ő volt a császárhoz intézendő memorandum-akció egyik fő támogatója. A konferenciáról hazatérve, a román választók előtt több mint kétórás beszédet tartott, melyben az ügyészség szerint hevesen izgatott a magyarok ellen. Beszédében ilyen kitételek szerepeltek: „Koldusbotra juttattak minket. El vagyunk nyomva. A miniszterek reánk engedik az elnyomók egész csapatát. Mindenből kizárnak minket, és nyelvünket nem tartják tiszteletben. A románok jogait az egész országban lábbal tiporják. Jog és igazság nélkül élünk. Románokat nem neveznek ki állami állásokba. Akiket kineveztek, azoknak meg kell tagadniuk nemzetiségüket. Egész életünk folyamán kívül vagyunk az alkotmány keretein, mert kizárnak minket onnan, és jogainktól megfosztottak.”

E kifejezések használatát Lucaciu a per folyamán elismerte. Tagadta azonban azokat a kijelentéseket, melyeket a román feljelentők a beszéd elhangzása után beadott feljelentésükben neki tulajdonítottak. Az elsőfokú tárgyalás alkalmával mindvégig anyanyelvén beszélt. Román nyelvű védekezésében határozottan tiltakozott a magyar nyelv használata ellen, hivatkozva a nemzetiségi törvényre, mely az anyanyelv bíróság előtti használatának jogát biztosítja. A tanúkihallgatás után a magyar esküdtek felmentő ítéletet hoztak. Az ügyész azonban, jól ismerve a helyi viszonyokat és Lucaciu érzelmeit, fellebbezett a felmentő ítélet ellen. A másodfokú bíróság megerősítette a felmentést, noha Lucaciu a felmentés után is folytatta irredenta tevékenységét. Az ügyészség újabb fellebbezése folytán az ügy a Kúria elé került. Ez véglegessé tette a két alsó bírói fórumon hozott felmentő ítéletet, az alábbi részletes indokolás alapján:

Az élettapasztalatok sokasága és a bírói eljárások híres esetei az ilyen ügyekben a legnagyobb óvatosságra intik a bíróságot.

A legritkább esetben tapasztalható, hogy egy hosszabb beszéd tartalmát, a kifejezéseket, a szónok által használt példákat, hasonlatokat egyszeri hallás után a hallgatók saját szubjektív érzéseikkel való keveredés nélkül képesek legyenek hűségesen visszaadni.

A vád tárgyául szolgáló beszéd azonban több mint két óra hosszat tartott. Részben a nép nyelvén, részben román irodalmi nyelven hangzott el. A falusi vendéglő udvarán összegyűlt közel kétszáz főnyi hallgatóság nem is követhette zaj nélkül a szónok fejtegetéseit. Ezt nem is

lehet feltételezni olyan egyéneknél, akik a beszéd elhangzása után tüstént „meglepő részletezéssel” adták elő azokat a magyar hatóságok előtt.

A feljelentők között olyan földművesek is vannak, akik nem tudnak írni-olvasni. Ezek kétségkívül nem érthették meg a beszéd jelentős részét, mivel ez román irodalmi nyelven, az egyszerű nép előtt egészen ismeretlen nyelven hangzott el.

A feljelentők egyes állításait a tárgyalás alatt visszavonták.

A gyűlésen jelenlévő hatósági megbízott saját bevallása szerint nem tud románul, így nem állapíthatta meg pontosan az inkriminált beszéd tartalmát.

„Mindezen okok miatt igaznak kell elfogadni a másodfokú bíróság azon megállapítását, mely szerint a feljelentésben és a feljelentők vallomásaiban foglaltakat nem lehet a vádlott szóbanforgó beszéde igazi tartalmának tekinteni.”

Ezzel szemben tekintetbe kellett venni, hogy a beszédet – noha nem gyorsírással, szó szerint, hanem annak lényeges részeit – többen lejegyezték. E jegyzetek alapján a tartalomról jegyzőkönyvet készítettek, és azt a román lapokban való közlés céljából hitelesítették. A per anyagához csatolt jegyzőkönyvről feltételezhető, hogy az a szónok eszméit hűségesen tükrözi.

Ebben a szövegben ugyan minden kétséget kizáróan „durva és illetlen kifejezések találhatók a kormány és a közigazgatás ellen”. Az sem kétséges, hogy „a beszédben valótlan, eltorzított és eltúlzott politikai, közigazgatási és gazdasági természetű állítások vannak”. Kétségtelen továbbá, hogy a közigazgatásban még meglévő intézmények „egyes hiányait, sőt a kormányzásban előfordulható általános zavarokat a szónok egyoldalúan és álnok módon emelte ki, mintha azokat kizárólag és egyedül csak a román lakosságnak kellene elszenvednie”. Nem vonható kétségbe az sem, hogy a beszéd ama részeiből, melyek a valóságos helyzetnek megfelelnek, a szónok meglepő fordulatokkal oda nem illő és legigazságtalanabb következtetéseket von le abból a célból, hogy mindezeket a románok elleni igazságtalanságokká színezzék át.

„Azonban mindezek a nem helyeseltető eljárások nem lépnek túl azokon a határokon, melyek között a hatóságok rendelkezéseinek és az intézményeknek bírálata egy alkotmányos országban büntetlenül gyakorolható, még pedig különálló kormányzati és közigazgatási tevékenység ellen, de nem a magyar, vagy az országban élő más nemzetiség ellen.” [Aláhúzás tőlem.]

Így a 172. § II. bekezdésében lévő kritérium elesik, azaz nem lehet szó a nemzetiség elleni izgatásról.

A Kúria eme rendkívül érdekes indokolását még megtoldotta a következő elvi jelentőségű nyilatkozattal:

Tekintettel arra, hogy „ámbar a vádlott jól beszél az állam hivatalos nyelvén, mégis a főtárgyaláson a román nyelvet használta, visszautasítva azt, hogy magyar nyelven válaszoljon a kérdésekre: ezáltal csak törvényes jogával élt. Ezért törvényes jogának ez a gyakorlása nem képezheti valamely különleges említés tárgyát a bírósági határozatok indokai között.”¹⁰⁰

Ezek a Lucaciu dicsőítése és magasztalása céljából készült román könyvben olvasható adatok ékesen cáfolják a magyar igazságszolgáltatás ellen gyakran hangoztatott „elfogultsági” vádakot. Az indokolás elemzéséből világosan kiderül a legfelső magyar bírói fórum pártatlan szemlélete. Noha Lucaciu a magyar állam egyik legnagyobb ellensége volt, a Kúria elismerte jogát az államnak és intézményeinek olyan kemény bírálatára, melynek ténybeli alapjai „valótlanok, igazságtalanok és eltorzítottak” voltak. Ilyeneket az ellenzéki magyar politikusok is sűrűn hangoztattak, anélkül, hogy elítélték volna őket érte. A bíróság tehát hasonló cselekedetért nem ítélt el a román nemzetiségű vádlottat sem, mert ha ezt teszi, megvonja ama kritika jogát, amit a magyarok szabadon gyakorolhattak. A Kúria tehát elfogultság nélkül érvényesítette a törvény előtti jogegyenlőség elvét Lucaciu perében is.

A magyar bíróságok tárgyilagosságát és a magyar államban tapasztalt törvény előtti jogegyenlőség valóságos érvényesülését az első világháború után maguk az erdélyi románok egykori vezetői ismerték el nyilvánosan. Szembekerülve az új román állam balkáni jellegű igazságszolgáltatásával, az államilag utasított és megfélemlített román bírók eljárásával, sóhajtozva gondoltak vissza az egykori magyar állam bíróságainál szerzett tapasztalataikra. Az erdélyi románok 1918-ban Vaida-Voevod Sándor előadói javaslata alapján a híres gyulafehérvári gyűlésen kimondták a Romániához való csatlakozást. Ugyanez a Vaida-Voevod 1923-ban és 1924-ben többször is nagy nyilvánosság előtt hasonlította össze az egykori magyar állam és az 1918-ban létrejött Nagy-Románia közállapotait. „Magyarországon nem voltunk rabszolgák. Kezünkben volt a törvények pajzsa, melyek a románok számára is törvények voltak. Ma úgy kezelnek minket, mint valami törvényen kívüli ellenséges elemet.”¹⁰¹ Ugyanő a következő évben a magyarigeni választókerületben lévő Boroskrakkó (Cricău) község román parasztjai előtt így kiáltott fel: „Nem igaz-e, testvérek, hogy jobb volt a magyarok alatt, mint máma?” A kérdésre némelyek azt felelték: „Az lehetett, uram, de lehet, hogy mostantól fogva Nagy-Romániában is jobb lesz.”¹⁰² Vaida e nyilatkozatai országos véleményt fejeztek ki. „Mi hozzá vagyunk szokva a törvényességhez – mondta egy erdélyi román a Timpul című újság munkatársának. – Így éltünk a magyarok alatt, és így győztünk a törvényesség által. Nem akarunk elveszni a legelemibb jogok hiánya miatt éppen a mi országunkban, melyet másképpen álmodtunk. Adjátok meg nekünk a törvényességet.”¹⁰³

A magyarbarátsággal nem vádolható fenti politikusok és parasztok idézett kijelentéseit perdöntő jellegűnek tekinthetjük a dualizmus korabeli magyar bíróságok értékelésében.

A jog- és közszabadság más államokban

Míg a magyarországi románok az alkotmányban biztosított emberi és állampolgári jogaikat valóságosan gyakorolták, más szomszédos vagy távolabbi országok lakosai e tekintetben kedvezőtlenebb körülmények között éltek. Mindazok a románok, akik Magyarországon kívül laktak, időnként vágyakozással, vegyes irigységgel gondoltak magyarországi testvéreik jogaira és lehetőségeire. Az utóbbiakhoz képest ők lényegesen kevesebb joggal és lehetőséggel rendelkeztek. Románia, az orosz és osztrák uralom alatt élő, valamint a balkáni államok románjai egyaránt sajnálatosan nélkülöztek sok olyan jogot, mellyel a magyarországiak szabadon élhettek, sőt vissza is élhettek. Ugyanezt lehet mondani távolabbi országok idegen uralom alá került nemzetiségeiről is, melynek jogi helyzete nem volt hasonlítható a magyarországi románokéhoz.

a) Nézzük legelőször Románia jogi viszonyait. A romániai sajtó egy része már a dualizmus korában hangoztatta, hogy az ország demokratikusnak nevezett viszonyai távolról sem hasonlíthatók egy igazán demokratikus jogállam viszonyaihoz. Ezek az újságok összehasonlították a magyarországi közéletet a romániaival, s ez utóbbit szinte egyöntetűen elmarasztalták amazzal szemben. Ismerve a magyar uralom által biztosított szabadságjogokat, a romániai viszonyokat csöppet sem találták rózsásaknak és vonzóknak a Magyarországon élő románok számára. „Mai állapotaink mellett – írta az egyik bukaresti újság – a magyarországi románok nem szívesen cserélnék fel az odiózus magyar uralmat a mi kétszeresen odiózusabb uralmunkkal, melyben a csendőr és a törvénytelenység játssza a főszerepet”. A magyarországi románok vezetői tudják ezt. „Károly király oligarchiájának uralma nem is hasonlítható össze a magyar uralommal.”¹⁰⁴ Az odavaló románok hat hónapig sem volnának képesek elviselni a jelenlegi román közigazgatást.¹⁰⁵

Noha a magyarországi román vezetők ezzel tisztában voltak, politikai és propaganda okokból a nyilvánosság előtt nem beszéltek róla. Hiszen ha nyíltan elismerik, hogy a magyarországi

románoknak több demokratikus joguk van, mint a Romániában élőknek, akkor a magyarellenes irredenta politika hitelét veszíti. Ezért hallgattak a két rendszer összehasonlításának eredményéről. Mikor azonban 1918 után a régi román királyságban megszokott törvényteleniséget az egykori magyar uralom alatt élő románoknak most már Romániához csatolt földjén is kezdték bevezetni, akkor megmondták a véleményüket. Ennek legismertebb kifejezője a már említett Vaida-Voevod Sándor volt, a magyarországi románok egykori képviselője. Szerinte a régi Romániában „a magyarnál átkozottabb oligarchia” uralkodott.¹⁰⁶ Látszólag volt egy alkotmánya, de belül egy zsarnok rendszere érvényesült. A liberális párt ellopta a nép jogait. „Egyetlen párt sem tarthatott gyűléseket az országban, mert jöttek a prefektusok csendőrei és ügynökei. Rendszerüket nálunk is be akarták vezetni, hogy terrorizáljanak minket.”¹⁰⁷

Mint láttuk, a gyülekezési jog szabadságáról Romániában tényleg nem lehetett beszélni. Míg Magyarországon ezrével vehettek részt a kormány politikája elleni tiltakozó gyűléseken, Romániában 20-30 paraszt összejövetelét sem engedték meg. Ez fájt legjobban azoknak a románoknak, akik a magyar és a román közállapotokat összehasonlították.

Ilyen körülmények között a Romániában élő nem román nemzetiségű lakosok – csángók, bolgárok, görögök, zsidók – úgyszólván semmi olyan joggal nem rendelkeztek, amilyennel a magyar uralom alatt élő románok. Mint láttuk, a legteljesebb románosításnak voltak alávetve. A csángók jogfosztottságára jellemző, hogy nekik tilos volt Magyarországra utazni. Csak a román határig mehettek. Egy alkalommal Szabófalva egyik lakója, összeszedve minden bátorságát, tovább ment és látogatást tett a magyar államban. Ezért a megyei prefektúrától a minisztériumig idézték, vallatták, zaklatták, nehogy példáját követve mások is megtegyék azt, amit a magyarországi románok az egész dualizmus alatt zavartalanul megtehettek: tudniillik a határokon túli testvéreikkel való találkozást.¹⁰⁸

b) Az orosz uralom alatt élő besszarábiai románok is boldogok lettek volna, ha csak negyedrészt annyi joguk van, mint a magyarországi románoknak. De ezt még álmukban sem remélhették. Mint Iorga egyik előadásában mondta, a besszarábiai románokat Romániától elválasztó határok „könyörtelen acélból készültek, és nem nyílhatnak meg egymás gondolatai számára”. Ők semmi igazat nem tudhatnak arról, mit dolgoztak, harcoltak és szenvedtek, és milyen eredményeket értek el romániai testvéreik. A határt képező Prut folyó nem dunai víz, hanem „egy óriási szakadék, amely két olyan világot választ el, amelyeknek egymással semmiféle kapcsolatuk nem lehet.”¹⁰⁹

Valóban, a cári uralom a románok szemében „minden igazságtalanságok császársága volt”.¹¹⁰ Sajtószabadságnak, gyülekezési szabadságnak semmi lehetősége. Az orosz uralom alatt élő közel kétfélmilliónyi románnak nem volt egyetlen román iskolája sem. Istentiszteletet nem hallgathatott anyanyelvén. Templomaiban oroszul folyt minden. Gyűlésezésekre, a kormány elleni tiltakozásra nem is gondolhatott. Az 1906-ban választott cári дума képviselői között egyetlen román sem volt. Rövid ideig tengődő román hetilapok csak a legdurvább preventív cenzúra alatt jelenhettek meg. Hangsúlyozniuk kellett, hogy az orosz kormányt nem támadják, és „az oroszokkal való testvéri együttműködés” eszméjét képviselik. Dicsőítették a „fennkölt” orosz császárságot, az „oroszlánkölyköt”. Az Oroszországban élő románokat „idegeneknek” nevezték.

A cári kormányok a románoknak semmiféle nemzeti kulturális szabadságot nem engedélyeztek. Egy alkalommal kivételesen hozzájárultak egy Kisinevben tartandó román kulturális ünnepség megtartásához. Az orosz himnusz eléneklése után az ünnepségen Sergiu Cujba bukaresti etnográfus előadást tartott a népzeneről. Ezért tüstént kiutasították Oroszországból. „A románok Besszarábiáját a legmélyebb értelmi sötétségben és vadságban tartják” – írta Iorga, midőn az orosz kormányok ama törekvéséről számolt be, mely a besszarábiai román lakosság

kicszerelésére irányult. A román parasztokat földosztás ígéréssel „a hideg szibériai folyók partjaihoz” csábították, helyükbe pedig mindenféle más népeket telepítettek.¹¹¹

Érthető ezek után, hogy a besszarábiai románok állandó félelemben éltek. Az 1906-os bukaresti kiállításon való tömeges megjelenésüket a cári kormány eltiltotta. A besszarábiai románok részére szánt pavilon egy szűk kis szobában volt elhelyezve, ahol mindössze román népi szötteseket állítottak ki, legtöbbször csak orosz felírással. A szobában egy mezítlábas orosz nő és egy románul gyengén beszélő kisasszony tartózkodott. „Ez a pavilon úgy, amint van, szegény” – írta Iorga.¹¹² Jól tudta azonban, hogy a besszarábiai románokat az orosz állami hatóságok tartották vissza a bukaresti látogatástól, s a román nemzeti színek használatától.

c) Az osztrák uralom alatt lévő Bukovina románjainak jogi viszonyai még aránylag a legközelebb állottak a magyarországi románokéhoz. De több vonatkozásban mégis kevesebb joggal rendelkeztek magyarországi testvéreiknél. Náluk nem volt olyan sajtószabadság, mint amelyet a magyarországi románok élveztek. Az osztrák kormány preventív cenzúrát vezetett be, melynek képviselői a román sajtóban megjelent cikkeket nyomdába adás előtt ellenőrizték. Így meg lehetett akadályozni az izgató, államellenes, irredenta jellegű cikkek kinyomtatását. Az újságok gyakran fehér hasábokkal jelentek meg, mert a cenzorok töröltették az állami hatóságoknak nem tetsző írásokat. Iorga az oroszországi cenzúrához hasonló „rendőri jellegű primitív cenzúrának” nevezte a bukovinai román sajtó előzetes ellenőrzését.¹¹³

Iorga különben személyes tapasztalatból tudta, mi a különbség a magyarországi és a bukovinai románok jogi viszonyai között. Mint tudjuk, ő volt a Kultúrliga elnöke, és az összes románok egyesülését követelő román irredentizmus legismertebb képviselője. A román uralmi igényeket nemcsak Magyarország keleti tartományaira, hanem Besszarábiára és az osztrák birodalomhoz tartozó Bukovinára is kiterjesztette. Miután a magyar állam románjait több ízben végiglátogatta és látogatásairól könyvet adott ki, ugyanezt az eljárást akarta követni Bukovinában is. Ám az osztrák hatóságok ismerték szándékát, hiszen Vaida-Voevod szerint a román reprezentatív államférfiak között egyedül ő volt az, aki „sohasem titkolta érzelmeit”. Ezért mikor 1909. június 1-én egy román tanárokból álló csoport élén Suceavára, a moldvai fejedelemség egykori székhelyére akart utazni, a bukovinai határon rendőrségi határozattal megállították, és közölték vele, hogy kiutasítási rendeletet bocsátottak ki ellene. A meglepett Iorgának azonnal el kellett hagynia Bukovinát, ahová többé nem is utazhatott. A magyarokkal ellentétben az osztrák hatóságok nem túrték el, hogy területükön vizsgálóbíróként kutasson, és később irredenta jellegű írásokban fejezze ki Ausztria-ellenes érzelmeit. Iorga erre nem számított. Azt hitte, az osztrákok is olyan liberálisan kezelik az ő érdeklődését a Románián kívül élő románok iránt, mint a magyarok. Most attól tartott, hogy ez utóbbiak is követik Ausztria példáját, és kitiltják a magyar állam területéről.¹¹⁴ Ez azonban nem következett be. Iorga ezután is akadálytalanul utazhatott magyar területen. Mint láttuk, 1911-ben részt vett az Astra balázsfalvi ünnepségein.

A bukovinai románok érintkezése a román királyság románjaival tehát nem volt akadálytalan. Az osztrák hatóságok szigorúbban ellenőrizték a két irányú határforgalmat, s a nem kívánatos kapcsolatokat felszámolták. Éppen ezért az ottani románok kevésbé voltak agresszív államukkal szemben, mint a magyarországiak. Világosan kitűnt ez a már többször említett 1906-os bukaresti kiállításon, ahol – mint már láttuk – az Ausztria iránti tapintatot az egész bukovinai pavilon berendezésével kifejezték. Az osztrák címer, zászló, az osztrák császár képe, a német–román feliratok, a hivatalos helységnevek használata mind azt mutatták, hogy a bukovinai románok tartanak az osztrák hatóságoktól, nem akarják kihívni maguk ellen azok megtorló intézkedéseit.

d) A balkáni államok románjainak jogfosztottsága hasonlóan alakult az orosz uralom alatt élő románokéhoz. Egyes területeken azonban még az oroszországinál is rosszabb volt. A románok nemzeti kultúrájának teljes eltiltása, a román nyelv kizárása a templomból, iskolából, egyes helyeken a mindennapi életből is – egyformán alkalmazott eljárások voltak Oroszországban és a Balkánon. Nyugat-európai színvonalú jogvédelemlről sem itt, sem amott nem lehetett szó. De a hatósági visszaélések, verések, kínzások, a tömegvérengzések Görögország és Törökország területén gyakoribbak voltak a Balkánon, mint a cári Oroszországban. Ezeket az eljárásokat büntetésképpen alkalmazták, valahányszor a románok román nemzeti érzésüknek kifejezést adtak. A Monastir, Katerini, Grevena, Drama és Kozani püspökséghez tartozó területeken lakó románok ellen rablóbandákat szerveztek, amelyek tömeggyilkosságokat követtek el a románok között, mert – mint Iorga megállapítja – „ezek a románok az egyház és iskola által meg akarták őrizni nemzetiségüket.”¹¹⁵

e) A hatósági visszaélésekkel szemben azokon a nyugat-európai területeken sem volt hatékony jogvédelem, ahol valamely nemzetiség idegen uralom alá került. A porosz uralom alatt élő elzász-lotharingiai franciák és a kelet-poroszországi lengyelek, az Észak-Írországban élő írek nem egy esetben érezték védtelenségüket az ellenük irányuló fellépéssel szemben. Néhány esetről a magyarországi román sajtó is megemlékezett az első világháborút közvetlenül megelőző években. A Forbach-i kerülethez tartozó Morhange lotharingiai faluban egy francia paraszt megjegyzést tett II. Vilmos német császárra. Ezért a német katonák letartóztatták, majd egy egész szakasz végigverte. A Morhange-i polgármester panaszt tett az ezredesnél. Ám az atrocitás hírére egyetlen lotharingiai újság sem merészelte megírni „a katonai hatóságok üldözésétől való félelem miatt”.¹¹⁶ A lotharingiai franciák tehát nem élveztek olyan jogvédelmet, mint a magyarországi románok, akiknek sajtója minden következmény nélkül bírálhatta a rendfenntartó csendőröket. Semmiféle üldözéstől nem kellett félnie annak a román egyházi lapnak, mely így írt róluk: „a túrheterlen emberek eme fajtája”, „a kormány eme kém-közegé”.¹¹⁷ Az Astra-kiadvány szerzőjét sem nyugtalanította az a gondolat, hogy a csendőrök rossz néven veszik, amiért így jellemezte őket: „a kormány gyűlöletes őrszemei”.

A Morhange-i incidenst közlő román lap pár nappal később Belfastból keltezett egy másik, ugyancsak érdekes és jellemző esetet. Egy futballverseny alkalmával a játékosok közül néhányan felemelték az írek zöld zászlóját. A zászló láttára a jelenlévő angol közönségben nagy felháborodás tört ki. Sokan fütyülni és kiabálni kezdtek, később a zászlót kövekkel dobálták meg. „Egy pillanat múlva – írta a Budapesten megjelent román lap – a közönség két pártra szakadt, amelyek között formális ütközet keletkezett. Az eredmény: néhány halálos sebesült és 60 könnyebb sérült. Tisztára úgy, mint nálunk”¹¹⁸ – fejezte be a román napilap, óvatosan elhallgatva azt, hogy Magyarországon a román színek használata évtizedeken keresztül nem ütközött hatósági akadályba. Később is csak akkor és ott tiltották meg, ahol azzal az állam ellen akartak tüntetni.

[Összefoglalás]

A fejezetben bemutatott adatok százai egyetlen következtetésre jogosítanak. Az adatok alapján megállapítható, hogy a magyar uralom alatt élő románok jogai és közszabadságai hatékony jogvédelmet biztosítottak a románoknak. E jogvédelem segítségével sikeresen küzdöttek az őket ért igazságtalanságok, hatósági túlkapások és törvénysértések ellen. Emberi és állampolgári jogaik tehát a valóságban is gyakorolt jogok voltak, melyeknek érvényesítése életüket biztosabbá, szebbé, jövőjüket ígéretesebbé tette.

a) A preventív cenzúra nélküli sajtószabadság lehetőségei kiterjedtek a magyar állami és társadalmi élet túlzó bírálatára, a románok nemzeti közösséggé nevelésére, a határokon túli románokkal való etnikai egység hirdetésére, a magyar kultúra kigúnyolására, az összes románok kultúrában, érzésben és gondolatban megvalósítandó egyesülésének hirdetésére. A sajtóperek az állam területi integritása és a nemzetiség elleni izgatás tényeire szorítkoztak. A bíróságok ítéletei, minden ellenkező híresztelés ellenére – gondoljunk Lucaciu esetére –, nem voltak elrettentő hatásúak. Az államfogház foglyaira vonatkozó előírások a foglyok egészségét, életét, emberi méltóságát nem fenyegették. Slavici Vácott, üdülésszámba menő fogsága alatt, éppen úgy irodalmi és tudományos munkásságot folytatott, akár csak a magyar állam másik nagy ellensége, Lucaciu, Szegeden. Büntetésük letöltése után ugyanúgy folytatták magyarellenes irredenta tevékenységüket, mint annak előtte. Minden hatósági visszaélést, igazságtalannak tekintett intézkedést megbíráltak és megtámadtak. Az irredenta tervek későbbi megvalósítását egész életükön át elősegítették.

b) A gyülekezési és társulási szabadság jogával a román vezető réteg a tömegek politikai nevelését irányította és erősítette. A politikai és közművelődési gyűlések, összejövetelek ezrei akadálytalanul zajlottak le. 1894-ig a gyülekezési jogot egyáltalán nem korlátozták, a későbbi években tartott sok száz tiltakozó gyűlés pedig azt bizonyítja, hogy a magyar hatóságok igen ritkán tagadták meg a gyűlés megtartására vonatkozó döntést. A politikai gyűlések román szónokai rendszerint kormány- és magyarellenes szólammal éltek, és tömegszendélyeket korbácsoltak fel. Ennek ellenére a legnagyobb ritkaság volt valamely már megkezdett gyűlés feloszlata, holott a román királyságban ez – mint láttuk – az ellenzéki pártok mindennapos tapasztalatának számított. A magyarországi románok többségét képező parasztság román nemzeti érzése alapján támogatta az irredenta célokért küzdő román nemzeti pártot, melynek politikai programját nem értette. A program „kívánalmi olyan magas, ideális kívánságok – állapította meg egyik román hetilap –, hogy azokat a szegény nép még póznával sem éri el. A mindennapi élet égető szükségleteit pedig valamely sűrítettebb ponthoz kapcsolva magától értetődőnek tekintjük.”¹¹⁹

c) A ténylegesen meglévő törvény előtti egyenlőség, a magyar igazságszolgáltatás pártatlansága főleg a Kúria ítéletében és az ítéletek indokolásában volt nyilvánvaló. Lucaciu perének ismertetett mozzanatai, a román nemzeti himnusz éneklését engedélyező döntés, a választási visszaélések elítélése, román–magyar érdekösszeütközés eseteiben a román fél javára hozott döntések – mind alátámasztják ezt a megállapítást. Vaida-Voevod történelmi igazságot fejezett ki, midőn 1923-ban kijelentette: „Magyarországon kezünkben volt a törvények védőpajzsa: a törvények számunkra is törvények voltak.” Ezzel elismerte, hogy a törvény előtti egyenlőség a dualizmus korában megtapasztalt valóság volt.

Az említett jogok érvényesítésével a románok a dualizmus korában gazdaságilag, nemzeti öntudatban, kultúrában egyaránt megerősödtek. Parasztságuk, középosztályuk gazdagabb lett. Gazdasági, közművelődési és társadalmi intézményeik helyzete virágzóvá változott. A hatékony jogvédelem sikeresen hártotta el a magyar állam vagy a szászok részéről időnként megkísérelt, román érdekekbe ütköző lépéseket. A ténylegesen érvényesülő közszabadságok birtokában a románok öntudata fokozatosan erősödött, fellépésük határozottabb, hangjuk gyakran agresszív lett. Különösen az első világháború előtti években volt ez tapasztalható, amikor a magyarországi románok már úgyszólván egész nyíltan, félelem nélkül beszéltek a román nemzeti egyesülésre vonatkozó terveikről. Voina brassói esperes idézett elszólása világosan mutatja ezt a tényét. „Félelem nélkül kiáltjuk: »éljen Románia!«” – mondotta 1906-

ban, kifejezve ezzel a magyarországi románok helyzetének legjellemzőbb vonását: a félelem nélküli élet magabiztos öntudatát.

Erre utal az a véglegesen meghiúsult kezdeményezés is, amelyet egyes magyar államférfiak 1910-től kezdve tettek a román–magyar megbékélés érdekében. Khuen-Héderváry miniszterelnök, majd Tisza István ismételten tárgyaltak a román nemzeti párt vezetőivel a kibékülés feltételeiről. Ugyanakkor az erdélyi magyar közélet vezetői is rendkívüli előzékenységet tanúsítottak a román kulturális élet vezető testülete, az Astra iránt. A román sajtó egy része örömmel regisztrálta ezeket a fejleményeket. „A magyar nép kebléből egyre sűrűbben visszhangzanak azok a hangok, melyek küzdenek a sovinizmus ellen” – írta a legrégebb erdélyi román lap munkatársa. – „A renegátok és zsidók által táplált sovinizmussal szemben ezek a hangok, ha lassan, de egyre inkább behatolnak a magyar tömegbe, lerombolva a politikai spekulánsok által emelt hamis bálványokat, és egyengetve az utat a haza népei közti tisztességes megértéshez.”¹²⁰

A magyar államférfiak egy része és az akkori magyar társadalom józan rétegei tehát harcoltak a sovinizmus, a nacionalista illúziók ellen. Hívei voltak az őszinte magyar–román megbékélésnek. Tisza István messzemenő engedményeket ígért, többek között az Apponyi-féle törvények revízióját. De román részről olyan követeléseket támasztottak, melyeknek teljesítése egyértelmű lett volna az ország keleti részének elszakításával. Tisza sejtette, ma pedig – a kérdésben jártas – minden történész tudja, hogy a szélsőséges román követeléseket a magyarországi román vezetők a bukaresti román kormány ösztönzésére fogalmazták meg. Lényegében a politikai függetlenségről volt szó. Ez állott a román feltételek tengelyében. „Mindent vagy semmit – kommentálta a román nemzeti párt közleményét a Gazeta Transilvaniei. – Mert csak akkor menthetjük meg életünket, ha rendelkezünk mindazokkal a feltételekkel, amelyek birtokában mint nemzet érvényesülünk.”¹²¹

Az utóbbi mondat úgy állítja be a dolgot, mintha a románságot halálos veszedelem fenyegette volna, s a végső pusztulástól való menekülés egyetlen eszköze: a román nemzet elismerése. Az eddigi fejezetek sok ezer adata bizonyítja, mennyire alaptalan volt ez az állítólagos halálos veszedelem. Tucatnyi román idézet, nyilatkozatok tömege hangoztatta a Tribuna indulásától kezdve, hogy a románok nem érzik magukat fenyegetve a magyarok által. De ezek a beismerések csak belső használatra készültek. Kifelé egészen más hangot ütöttek meg: az erőszakos magyarosítás miatt végsőkig elkeseredett nép hangját. A román sajtó anyagából nyilvánvaló, hogy a román vezetők propagandaérvnek használták fel a magyarosításról ábrándozó, naiv vagy felelőtlen magyar megnyilatkozásokat. Mikor ilyet nem találtak, úgyszólván minden állami intézkedést magyarosításnak tekintettek. A magyar nyelvnek mint hivatalos nyelvnek kötelező tantárgyként való bevezetése, a nosztrifikáló vizsga, a papi kongrua megszavazása: mind-mind erőszakos magyarosításnak minősültek. A nyugati közvélemény megnyerésére ilyen állításokkal hozakodtak elő, holott belső használatra gyakran eldicsekedtek a magyar uralom alatt élő románok megerősödésének tényeivel.

Ez a megerősödés, gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődés letagadhatatlan tény volt, létrejött a magyar liberalizmus, a szabadságjogok létezése nélkül elképzelhetetlen lett volna. Cáfolhatatlan bizonyíték erre a magyarországi románok helyzetének a más államokban élő románok helyzetével való összehasonlítása. Nézzük csak a már említett letagadhatatlan tényeket:

Magyarországon 1867-1914
A románok többségét kitevő
parasztság anyagi helyzetének
állandó javulása – földvásár-
lások.

Korlátlan vagy alig korlátozott
gyülekezési szabadság. Kormány-
ellenes tiltakozó gyűlések száza-
inak megtartása országszerte.

Cenzúra nélküli sajtószabad-
ság: a román lapok és kiad-
ványok szabad kinyomtatása.

Akadálytalan érintkezés
a magyarországi és román
királyságbeli románok között.

A román nyelv szabad hasz-
nálata a bíróságokon, vár-
megyei gyűléseken, egyház-
ban, iskolában, a falvakban,
köz- és magánéletben egyaránt.

A törvények „törvények a
románok számára is”, a tör-
vény előtti jogegyenlőség alapján
a legfelső bíróság a
román érdekeket védi a magyar
fél érdekeivel szemben.
A Kúria megengedi a magyar-
ellenes román himnuszt (a román
király fényképei Erdélyben).

Végeredmény

A magyar államban élő románok
1867-től 1914-ig meg-
erősödtek anyagiakban, nemzeti
öntudatukban, fellépésük
határozottságában. Félelem
nélküli nemzeti életet éltek.
„Közel vannak a győze-
lemhez.” (Stere C.)

Romániában 1867-1914
A románok többségét jelentő
parasztság életszínvonalának
állandó süllyedése: parasztháború,
11.000 román paraszt legyilkolása.

Egyetlen ellenzéki politikai párt
sem tarthat gyűléseket. Csendőrök
és a prefektusok ügynökei feloszlát-
ják a gyülekezni akarókat.

Bukovinában az osztrákok preventív
cenzúrát alkalmaznak a román
sajtóval szemben.

Besszarábiában az oroszok
elzárják az ottani románokat a
Romániában élő fajtestvéreiktől.
„A könyörtelen acélból való határok
két világot választanak el egymás-
tól.” (Iorga M.)

Besszarábiában és a Balkánon:
a román nyelv kizárása az egyházból,
iskolából, közéletből, sajtóból, a
Balkánon még a magánéletből is.

Besszarábiában és a Balkánon az
erőszak uralkodik. Az orosz kormány
áttelepítéseket hajt végre, míg a
görög rablóbandák büntetlenül
gyilkolják a nemzetiségükhöz
ragaszkodó románokat.

Besszarábiában és a Balkánon
a románok állandó félelemben,
jogfosztottságban éltek. Sorsuk
bizonytalan, jövőjük nincs.
Egyetlen politikai képviselőjük
sem lehet.

Az összehasonlítás román forrásokból származó fenti tényei világosan megmutatják, mennyi alapja volt annak a román állításnak, hogy Magyarországon a románok csak úgy menthetik meg életüket, ha politikai függetlenségre vonatkozó követelésüket a magyar államban elismerik! Minden kétséget kizáróan Magyarország keleti részeire vonatkozó uralmi igényről, a magyar állam területi integritásának megdöntéséről, és nem a román népet fenyegető halálos veszélyről volt szó az egész dualizmus korában. Ez az igazság e könyv adatai alapján a tárgyilagos olvasók előtt nem lehet kétséges.

Jegyzetek

1. Pușcariu I. 167.
2. TB 1884. szeptember 14./26. 122. sz.
3. TB 1885. november 16./28. 263. sz.
4. TB 1885. december 28./január 9. 295. sz.
5. Slavici: Închisorile, 362.
6. Uo. 53.
7. Uo. 39-55.
8. Albani 161-162.
9. TR 1899. 2. sz. Osândă nouă.
10. LB 1903. 29. sz. Osândit.
11. LB 1909. 33. sz. Încă unul.
12. LB 1905. 9. sz. Un an pentru un vers.
13. Procesul 4.
14. TB 1884. december 19./31. 199. sz.
15. LB 1902. január 1. Terorisare.
16. LB 1902. 31. sz. Revoluția din Panc.
17. LB 1905. 50. sz. Alegerea de la Hunedoara.
18. LB 1909. 9. sz. Răvaș negru.
19. LB 1911. 49. sz. Păpașe ori slujitori Mommonci?
20. LB 1910. 29. sz. Valea Iepii.
21. CP 1907. 49. În loc de număr la casă.
22. CP 1903. 176-177. Fotografii originale.
23. Papp [1931] 52. A magyar kiejtés szerint írott cine mintye eredetileg „ține minte”; jelentése átvitt értelemben haragtartó, szó szerint: „észben tart”.
24. RO 1912. március 3./16. Ce sunt Ungurii?
25. *TB 1911. február eleje; Vö. Papp [1931] 104-105.
26. CP 1912. 188.
27. LB 1904. 15. sz. Berzeviți.
28. RO 1913. január 31.
29. CP 1907.
30. Miron Cristea, a későbbi karánsebesi püspök 1907. szeptember 22-én Kisenyeden pohárköszöntőjében a román népet „Ő Felségének” nevezte.
31. FP 1912. április 7. Vö. Jakabffy: Adatok, 114.
32. GT 1902. 22. sz.
33. Uo.
34. GT 1902. 31. sz. În atențiunea d-lui Grigore Tocilescu și unor ușor crezători Ungurilor.
35. CP 1914. Cronologia națională.
36. ROR 1896. 40. sz.

37. TB 1884. április 21. 6. sz.
38. LB 1902. 21. sz. Câmpia Libertății.
39. LB 1903. 39. sz.
40. TB 1885. május 29./június 10. 120. sz.
41. TB 1885. augusztus 24./szeptember 5. 192. sz.
42. Lucaciu; Vö. Iuga 58-63. A felszentelési beszéd idézett mondatai: Albani 25. Albani szerint az irredenta beszédért a szamosújvári román püspök szemrehányást tett Lucaciunak, attól félve, hogy egy ilyen beszéd nem marad titokban. A püspök azt mondta: „Még jó, hogy »az összes románok egyesülése« kifejezés elé odatette a szent jelzöt. Enélkül kénytelen lenne őt felfüggeszteni, mert kompromittálta az egyházat.”
43. LB 1904. 22. sz. De la Petroșani.
44. LB 1906. 44. sz. Un vis.
45. LB 1909. 22. sz. Amintiri de la o petrecere.
46. LB 1913. 30. sz. După coroana de oțel – coroana de argint.
47. TB 1911. november 21. Vö. Jakabffy: Adatok, 84.
48. LB 1906. 36. sz. Barbarie modernă.
49. RB 1906. 43. és 47. sz. Ceva despre Ardealul românesc.
50. Serbările 101.
51. LB 1909. 24. D. Prof. Iorga.
52. LB 1913. 46. sz. Bădăranii maghiare.
53. *CP 142. Dreptul de întrunire.
54. LB 1902. 10. sz. Ieșire din impas.
55. LB 1906. 20. sz. Veselia poporului.
56. RB 1908. 43. sz.
57. LB 1908. 35. sz. Folosul adunărilor populare.
58. LB 1910. sz. Măreața adunare dela Orăștie.
59. Serbările 12.
60. GT 1912. 22. sz. Din ale politiceii.
61. KL 1923. április 26. Az erdélyi románok temesvári nagygyűlése.
62. PT 1920. április 15.
63. Pușcariu I. 19.
64. LB 1907. 31. sz. Tricolorul.
65. LB 1903. 22. sz. Primirea deputatului la Orăștie.
66. LB 1903. 12. sz. Noutăți.
67. RO 1911. augusztus 6.
68. LB 1911. 29. sz. Tricolorul.
69. Serbările 250-251.
70. Poslușnicu 406.
71. Serbările 74.
72. GT 1912. január 10./23. 6. sz.
73. Moldovan: Zărandul, 28.
74. LB 1902. 17. sz. Procesul Novacovici.
75. LB 1902. 28. és 29. sz. Noutăți és Peregrinagiul la Cebea.
76. TB 1884. május 8./20.
77. TB 1885. május 7./19. 102. sz.
78. CP 1900. 102.
79. Păcățian V. 62-67.
80. LB 1902. 22. sz. Curentul nou; LB 1902. 23. sz.
81. LB 1902. 22. sz. Verificarea listelor electorale.
82. LB 1903. 20., 21., 22. sz.
83. LB 1902. április 5./19. 17. sz. Chestiunea „Carului înglodat”.
84. LB 1903. 31-32. sz. Programele noastre.

85. LB 1906. 2. sz. O frumoasă biruință.
86. LB 1905. 29. sz. Noutăți.
87. LB 1905. 53. sz. Lista cercului Orăștie.
88. LB 1906. 3. sz. Așa înțelegem noi „activitatea”.
89. LB 1905. 37. sz. Notarii pedepsiți.
90. LB 1906. 21. sz. Alegeri „libere”.
91. LB 1906. 19. sz. Din Ighiu.
92. LB 1907. 10. sz. Trupuri.
93. TR 1898. 102. sz. Din comitatul Sibiului.
94. LB 1909. 15. sz.
95. GU 1929. 3. sz.
96. TB 1884. május 17./29. 27. sz.
97. LB 1908. 1. sz. Björnson și românii.
98. AD 1922. augusztus 8. Destăinuirile ardelenilor.
99. LU 1914. 4. sz.
100. Iuga 90-93.
101. AD 1923. november 11. Vö. Abrudeanu 485.
102. Abrudeanu 524.
103. TI 1923. április 13. Călătorind prin Ardeal.
104. AD 1911. október 18. Idézi Jakabffy: A románok, 76.
105. AD 1912. december 10; Jakabffy: A románok, 11.
106. UN 1922. november 22.
107. AD 1922. november 22.
108. Barna: Románia nemzetiségi politikája, 153-154.
109. Iorga: Pagini, 9.
110. Uo. 20.
111. Uo. 46-47.
112. Uo. 25.
113. Iorga: Les Hongrois, 27-28.
114. Uo. 44. Iorga a kitiltási parancsot így kommentálta: „Donc, il existe cette theorie de droit international a savoir qu'un etat a le droit d'interdire l'accès de son territoire a quinconque s'est permis d'emettre des idees hostiles a ses interlts.”
115. Iorga: Histoire, 57.
116. RO 1912. szeptember 2./15. Sălbătăcie germană.
117. TR 1898. 90. sz. Jandarmii.
118. RO 1912. szeptember 6./19. 196. sz. Persecutarea tricolorului.
119. LB 1907. 19. sz. Unele – altele.
120. GT 1911. május 7./20.
121. GT 1913. 38. sz. Comunicatul comitetului național.